

KARŞI MİHNE UYGULAMALARI VE *ER-RİSALETÜ'L-KÂDİRİYYE (KÂDİRÎ İTİKADI)*

Zübeyir BULUT
Yrd. Doç. Dr., AİBÜ İlahiyat Fakültesi
zubeyirbulut@ibu.edu.tr

Öz

Mihne süreci, İslam düşünce tarihinde önemli kırılma noktalarından birisidir. Esas itibarıyla mihne dönemine kadar bilimsel olarak ilahi sıfatlar ve *Kelamullah* problemi bağlamında tartışılan *Halku'l-Kur'an* meselesinin Abbasi Halifesi Me'mun tarafından bir devlet politikası haline getirilerek uygulanmasının bedeli çok ağır olmuştur. Mihnedeki muzaffer çıkan Ehl-i Hadis Mu'tezile'ye karşı mihne uygulamıştır. Bu durum Mu'tezile'nin tedrici olarak tarih sahnesinden çekilmesine, Hanbeliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halife el-Kâdir'in uygulamaları ve *Kâdirî Akidesi* de bu uygulamaların bir parçasıdır. *Kâdirî Akidesi*, bir yandan Hanbelî akaidi çerçevesinde Sünnî inançları ve anlayışı yansıtan, diğer yandan hem Şîî, hem Mu'tezilî ve hatta Eş'arî doktrinlerine de muhalif; ama aynı zamanda siyasi hüviyeti olan bütün Müslümanların inanç esasları olarak sunulan bir amentü metnidir.

Anahtar kelimeler: Ehl-i Sünne, Mu'tezile, Ehl-i Hadis, bihne, karşı mihne, Kâdirî itikadı, Halife Kâdirbillah

THE PRACTICES OF COUNTER-MIHNA (PERSECUTION) AND AR-RISÂLA AL-QÂDIRİYYA (QÂDIRÎ CREED)

Abstract

The mihna/persecution process is one of the most crucial breaking points in the history of Islamic thought. The cost of discussions around *khalq al-Qur'an* paid an arm and a leg especially when it was instrumentalized as the state policy. The Ahl al-Hadis who was the victorious side of this process used the arm of *khalq al-Qur'an* as a counter mihna against its opponents. The practices of caliph al-Qâdir and Qâdirî creed is part of these practices. This creed represents the body of Hanbalî creed, which is sunnî doctrine of the time, on the one hand and it opposes to the creeds of Mutazilî and Asharî credal doctrines on the other. The vital importance of this creed is its political character.

Keywords: Ahl-Sunnah, Mu'tezile, Ahl-i Hadis, mihnâ/persecution; Qadirî creed; Caliph Qâdirbillâh.

Giriş

İslam düşünce tarihinde en ciddi kırılma noktası öncesi ve sonrasıyla mihne dönemidir. Mihne ile bilimsel olarak tartışılan Halku'l-Kur'an meselesinin bir devlet politikası haline getirilmesinin bedeli çok ağır olmuştur. Mihnedен önce Mu'tezile akla verdikleri değer, hür iradeye olan vurguları, İslam inancına dışarıdan yöneltilen eleştiriler karşısındaki cevapları ve yönetimlerden uzak durmalarıyla saygı duyulan, itibar gören bir fırkaydı. Bu süreçten önce dini konular ilmi çerçevede ele alınıp tartışılırken sonrasında ise "(...) ilmin yerine imanın geçmesiyle ya da kelamın akideleşmesi ile akıl düşmanlığı devreye girmiştir."¹ Ashabu'l-Hadis de Mihne öncesinde Ehl-i Rey ve Mürcie vb. fırkalardan sadece biriydi ve Mu'tezile âlimleri kadar etkin değillerdi. Fakat mihnedен sonra roller değişmiş, etkin olan, yöneticiler tarafından dikkate alınan ve halk tarafından da oldukça saygı görenler Ashabu'l-Hadis; buna mukabil dışlanan, görüşleri kınanan ve toplumda tepki alanlar ise Mu'tezile olmuştur.²

Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı fikri üzerine temellendirilen mihne uygulamalarında siyasi bir boyutun varlığını, teorik tartışmaların bir kamuflej mesabesinde olduğunu görmek gerekir.³ Her şeyden önce mihnenin Ehl-i Hadis'in zaferiyle bitmiş olması, onlara meşruiyet kazandırmıştır. Bu durum sonraki süreçte karşıtları olan Mu'tezile'nin de tedricî olarak ortadan kalkmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan mihne, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi karizmatik bir liderin yetişmesine,⁴ Ehl-i

- ¹ Ahmet Akbulut, "Müslüman Geleneğinde Siyasi Çekişmeden Teolojik Ayrışmaya", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), s. 54.
- ² Cemalettin Erdemci, "Mihne Sürecinin Kelam İlimine Etkileri", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri* içinde, Ed.: M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), s. 112.
- ³ Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih*, çev. Komisyon, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), I, 458-459; Michael, Cooperson *Classical Arabic Biography The Heirs of the Prophets in The Age of al-Ma'mûn*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 115.
- ⁴ George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), s. 44-45, 276-277; George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), s. 50, 137, 191; Muhammad Qasim Zaman, "The Caliphs, The 'Ulamâ', and the Law: Defining The Role and Function of The Early 'Abbâsîd Period", *Islamic Law and Society*, 4/1 (1997): 30-31; Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 111; Duncan B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, (London: Darf Publishers Limited 1985), s. 158; Ziaul Haque, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", *Hamdard Islamicus*, 8/3 (1985): 67; Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", *ed-Dirâsâtu'l-İslamiyye*, 23/2 (1408/1988): 6; Sami Zubayda, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 130.

Hadis'in farklı gruplara ayrılmasına,⁵ Hanbelilik diye bir mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶

Mihne, on beş yıl gibi kısa bir zaman diliminde uygulanmasına rağmen tarihte, İslam düşüncesinde gerçekten kalıcı tahribat yapan, Mu'tezile ile özdeşleşen bazı siyasi uygulamaların, daha doğrusu dayatmaların ortak adı olarak yerini almıştır. Merkezinde "Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı" görüşü mevcut olan mihne, Kur'an'ın mahlûk olmadığına inananların maruz kaldıkları zorlukların sembolü haline gelmiş bir kavramdır.

Bu nedenle burada şu tarihi ve sosyolojik gerçeği ifade etmemiz gerekir: İnsanlık tarihi boyunca, genelde din, özelde mezhep mensupları ile iktidar sahipleri arasında kimi zaman çıkar çatışmaları ve güç mücadeleleri yaşanmış; kimi zaman da bu iki taraf birbirinin konumundan ve gücünden yararlanmak için karşılıklı ilişki içine girmiştir. Bu manada, iktidarı elinde tutan taraf, genellikle kendi mezhebinin himaye etmeye ve hatta devletin resmi ideolojisi yapmaya çalışmıştır. Bunun genel insanlık tarihinde olduğu kadar İslam tarihinde de sayısız örnekleri mevcuttur. Bu çerçevede İslam tarihi boyunca, Müslümanlar arasında da farklı din anlayışlarına dayalı çeşitli itikadî ve fikhî mezhepler ortaya çıkmış ve bunların iktidarla yakın ilişkileri olmuştur. Bazen bu mezheplerden birinin mensupları iktidara geldiğinde, tabii olarak kendi mezhebinin ve inançlarının himaye ettiği; bu sayede o mezhebin gelişme kaydettiği bilinen bir vakıdır.⁷ Mesela, Mu'tezile'nin durumu buna iyi bir örnek teşkil edebilir. Zira Abbasi halifesi Harun Reşid (786-809) zamanında çeşitli fikirleriyle devlet nezdinde kabul ve siyasi destek görmeye başlayan Mu'tezile, Me'mun (813-833) devrinde devletin resmî mezhebi ilan edilmiş; Mu'tasım (833-842) ve Vâsık (842-847) dönemlerinde bu konumunu koruyarak devlet teşkilatında ve uygulamalarında etkin olmuş ve altın çağını yaşamıştır.⁸ Ancak Mütevekkil (847-861) ile birlikte bu durum son bulmuş; bu defa Ehl-i Hadis yani Hanbelîler Ehl-i Sünnet-i Hâssa olarak aynı konuma gelmiştir. Benzer şekilde, Büveyhiler (945-1055) zamanında, Şiilik, onların siyasi himaye ve desteğini görerek önemli gelişmeler kaydetmiştir. Dolayısıyla burada ele alacağımız V/XI. asırda Halife el-Kâdir ve el-Kâim dönemlerinde Sünniliğin yeniden yükselişi meselesi de, büyük ölçüde din ve siyaset veya devlet-din ve mezhep ilişkisi çerçevesinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu

⁵ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, (Ankara: Kitabiyât, 2002), s. 56.

⁶ Ahmed b. Hanbel ve Hanbeli mezhebi hakkında geniş bilgi için bkz. Zübeyir Bulut, "Hanbeli Akaid Sistemi", (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 18-74.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zübeyir Bulut, "Mezheplerin Ayrışma Konusu Haline Getirilmesi", *ALBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/15-3 (2015): 277-294.

⁸ Bu hususta bkz. Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlı, (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010), s. 274 vd.; Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), s. 110-124

makalede öncelikle mihne sonrası süreçte yaşananları ve Halife el-Kâdir'in Abbasi hilafetini ve Sünnî düşüncüyü güçlendirmek için yaptığı faaliyetleri ve bu faaliyetlerin yansıması olarak gördüğümüz "Kâdirî Akidesi" olarak isimlendirilen risalenin içeriğini değerlendireceğiz.

1. Mihne ve Karşı Mihnenin Yansımaları

Mihne İslam düşüncesinde travmalara yol açan ve ciddi kırılmalara zemin oluşturan bir hadisedir. Mihne sonrasında İslam düşüncesi adeta kulvar değiştirmiş ve yeniden dizayn edilmiştir. Halku'l-Kur'an meselesi klasik kelim ve tefsir literatüründe kader tartışmaları, ilahi isim ve sıfatlarla ilgili görüş ayrılıklarından kaynaklanan ilmî bir tartışma konusu iken özellikle mihne hadisesinin arka planındaki siyasi hesaplaşma türü faktörlerle ilintili derin bağlamlara sahiptir. Nitekim Halku'l-Kur'an meselesini siyasi içerikli bir dini söylem olarak nitelendiren Muhammed Abid el-Cabiri'ye göre, ilk defa Emeviler döneminde Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) ve Cehm b. Safvân (ö. 128/745) gibi düşünürler tarafından ortaya atılan Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikri, devlet adamlarının yanlış ve haksız icraatlarını Allah'ın ezeli takdiri olarak takdim eden Emevi idaresinin cebr doktrinini çürütmek ve bu minvalde yürütülen siyasi muhalefeti teorik ve teolojik çerçevede gerekçelendirmek amacıyla savunulmuştur. Ancak her iki düşünür de Emeviler tarafından katledilmiştir. Öte yandan Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'ın savunduğu "Kur'an mahlûktur" fikri Emevilere muhalefeti sembolize ederken mihne sürecinde Ehl-i Hadis'in savunduğu "Kur'an mahlûk değildir" fikri "Kur'an Mahlûktur" fikrini destekleyen Abbasi idaresine muhalefetin sembolü haline gelmiş ve Emevilere sıcak bakan çevrelerce benimsenmiştir.⁹

Mu'tezile'nin Halku'l-Kur'an nazariyesine şiddetle karşı çıkanların Ehl-i Hadis zümresi olması ve çoğunlukla Araplardan oluşan bu zümrenin düşünce yapısında seçkinlik vurgusunun önemli bir yer tutması da meselenin temelinde siyasi ve ideolojik saiklerin önemli bir yer işgal ettiğini gösterir. Nitekim Hatib el-Bağdadî'nin (ö. 463/1071) *Şerefu Ashâbi'l-Hadis* adlı eserindeki ifadelerle göre Ehl-i Hadis, bütün ümmet içerisinde kendilerinin çok özel bir misyon sahibi olduklarına inanır. Bu inanca göre Allah Ehl-i Hadis'i şeriatın rükünleri kılmış ve her türlü çirkin bidati onların eliyle yıkmıştır. Ehl-i Hadis ümmet içerisinde Allah'ın dininin en güvenilir emanetçileri, şeriatın bekçileri, gerçek ilim hazineleridir. Ehl-i Hadis Allah tarafından Hz. Peygamber ile ümmet arasında vasita kılınmıştır. Adillik sıfatıyla muttasıf olan Ehl-i Hadis hevaya yönelmez, reye iltifat etmez. En doğru yol, Ehl-i Hadis'in yoludur.¹⁰

⁹ Muhammed Abid el-Cabiri, *el-Musakkafûne fi'l-Hadâratî'l-Arabiyye*, (Beyrut: Merkezû Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1995), s. 97-98.

¹⁰ Ebu Bekir Hatib el-Bağdadî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, nşr. M. Said Hatiboğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), s. 8-9.

232/856'da halife olan Mütevekkil (ö. 247/861) mihne uygulamalarına halkta oluşan tepkiyi de dikkate alarak son vermiştir.¹¹ Yönetimi ele alıp, yerini sağlaştırdıktan sonra karşı mihne hareketini başlatmış; mihne sürecinde etkin rol oynayan Mu'tezile'ye karşı hemen harekete geçmemiş; zamana yayılan planlı bir yöntem takip etmiştir. Kaynaklar Mütevekkil'in Mu'tezile'ye karşı üç aşamalı bir plan uyguladığını aktarmaktadır.¹² Planın ilk aşamasında, mihne sürecine son vererek öncelikle Halku'l-Kur'an, rü'yet gibi mihne konusu yapılan konuların tartışılmasını, dini konularda münazara ve mücadelelerde bulunmayı yasakladı. Mihne döneminde hapse atılanları serbest bıraktı. Valilerine gönderdiği bir mektupla kelim ilmi eğitim ve öğretimi ile meşgul olan herkesi hapse atmakla tehdit etti ve sadece Kur'an ve sünnete uymayı emretti.¹³ Münazara ve mücadeleleri yasakladı, halkı teslim ve taklide çağırdı.¹⁴ Böylece halkın beklediği ilk adımı atmış oldu. Kelam eğitim ve öğretimin bu şekilde yasaklanması, şüphesiz kelam ve felsefenin gelişmesini durduramadı; ancak bunları şüpheli şeyler haline soktu ve geçici bir süre için askıda bıraktı.¹⁵

İkinci aşama olarak hilafetinin ikinci yılı olan 234/858 yılında bazı hadisçi ve fakihleri çağırarak onlara çeşitli hediyeler verdi ve geçimlerini maaşa bağladı. Onları insanlarla bir araya gelme; halka rü'yet vb. konularda hadisler rivayet etme, Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile'ye karşı reddiyelerde bulunma¹⁶ ve camilerde onları kötüleyen birtakım hadisler rivayet etmekle görevlendirdi.¹⁷ Kaynaklar halkın bu kimselerin vaazlarına yoğun ilgi gösterdiğini nakletmektedir.¹⁸

Üçüncü aşamada, Mu'tezile'ye olan karşıtlığını açığa vurarak öncelikle Ahmed b. Ebi Du'ad'ın oğlu Ebu'l-Velid Muhammed'i mezalim mahkemelerinin başından aldı, mallarına el koydu ve onları ailece Samarra'dan Bağdat'a sürgüne gönderdi. Onun yerine Ahmed b. Hanbel'in

¹¹ Mütevekkil'in Mihne karşıtı bir tavır almasının sebepleri için bkz. Zuhdi Carullah, *el-Mu'tezile*, (Kahire: 1974), s. 180 vd.; Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, s. 189 vd.

¹² Mihne uygulamalarının kaldırılma aşamaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, s. 189-200; Erdemci, "Mihne Sürecinin Kelam İlmine Etkileri", 101.

¹³ Ebu'l-Fidâ el-Hafız b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Mearif, 1408/1988), X, 316.

¹⁴ Ahmed Şevki İbrahim el-Umrecî, *el-Mu'tezile fi Bağdad ve Eseruhum fi'l-Hayâti'l-Fikriyyeti ve's-Siyâsiyyeti -min Hilâfeti Me'mun hattâ Vefâti'l-Mütevekkil ale'llâh*, (Kahire: 2000), s. 78-79.

¹⁵ Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. R. Fıçlalı-S. Hizmetli, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), s. 127.

¹⁶ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I/XIX, thk. M. Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1412/1992), XI, 207.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Menakibu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (Kahire: 1349 / 1931), s. 357-358.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 207.

tavsiyesiyle Yahya b. Eksem'i getirdi.¹⁹ Kelam konularını konuşanları hapisle tehdit etti. Ahmed b. Hanbel'i Bağdat'tan Samarra'ya davet etti ve ona ikramlarda bulundu.²⁰ Mihne sürecinde işkenceye tabi tutulan Ahmed b. Hanbel, Mütevekkil'in danıştığı önemli şahsiyetlerden biri oldu. Ahmed b. Hanbel'in halife katındaki saygınlığı, 241/855 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.²¹

Mihne'nin hicri 218-232 yılları arasında Hadisçiler ve özellikle Ahmed b. Hanbel üzerinden yürütülmesi, Ehl-i Hadis'e hem mağduriyet hem de meşruiyet kazandırmıştır. Mihne öncesinde dönemin önde gelen ancak asla bir numara olmayan hadisçi Ahmed b. Hanbel, bu süreçte karşı karşıya kaldığı uygulamalar ve çektiği sıkıntılar nedeniyle mihne olayları ile bütünleşmiş; bu dönemin sonunda sadece hadis konusunda değil; neredeyse her alanda otorite bir isim olarak itibar görmüştür. Artık Ahmed b. Hanbel, birçok konuda mihne taşı ve layüs'el bir lider olmuştur.²² Mihne'de gösterdiği direnç nedeniyle Sahabe ve Tabiin ile kıyaslanmış, onlarla eşdeğer görülmüştür.²³ Bundan sonraki süreçte insanlar, mihne karşısındaki tavırlarına ve Ahmed b. Hanbel ile ilgili düşüncelerine göre değerlendirilmişlerdir.²⁴ Ehl-i Hadis'in ve Ahmed b. Hanbel'in bu dokunulmazlığı ve dini düşünceye hâkimiyeti bir anlamda günümüze kadar devam etmiş olup ve hâlâ da sürmektedir.

Mihne uygulamalarına siyasi açıdan bakıldığı zaman, mağdur olanların, daha çok Emin-Me'mun mücadelesinde Emin taraftarı olanlar olduğu dikkat çekmektedir. Ancak mihnenin dinî terminoloji ve dinin meşrulaştırıcılık işlevi kullanılarak gerçekleştirilmesi, acıların derinleşmesine ve toplumsal bellekte "seçilmiş travmaya" yol açacak şekilde yer etmesine sebep olmuştur. Ayrıca Me'mun taraftarlarının ağırlıklı olarak Arap olmayan unsurlardan oluşması safların belirginleşmesini kolaylaştıran hususların başında gelmektedir. Muhtemelen Mu'tezile'nin çöküş sürecini hızlandıran en önemli hususlardan birisi budur.²⁵

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 350. Hatta Mütevekkil'in Ahmed b. Hanbel'e danışmadan hiçbir atamada bulunmadığı da rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 350.

²⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ebu Abdullah b. Hanbel b. İshak b. Hanbel, *Zikru Mihneti Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nağş, (Mısır: 1983), s. 73 vd.

²¹ Ebû Abdillâh Hanbel b. İshak b. Hanbel, *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, s. 16.

²² Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, s. 211; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Hâşeviye Olgusu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), s. 66.

²³ Konu ile ilgili geniş bilgi ve örnekler için bkz. Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 163-165.

²⁴ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 405; Patricia Crone, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), s. 199-200; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 66-67.

²⁵ Hasan Onat, "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri* içinde, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), s. 182.

Mihne sonrasında yaşananlar da en az mihne sürecindekiler kadar can yakıcı olmuştur.²⁶ Ehl-i Hadis ve Ahmed b. Hanbel'in zaferiyle sonuçlanan mihneden, hadisçiler hem siyasal hem de kültürel anlamda muzaffer olarak çıkmış ve bir "devr-i sabık" başlatmışlardır. İnsanlar birbirlerine mihne karşısındaki tutumlarına göre muamelede bulunmuş, ilişkiler ona göre düzenlenmiş, kırk yıllık arkadaşlar birbirine düşmüş, hoca talebesine, talebe hocasına düşman olmuştur. Bundan bizzat hadisçilerin kendileri de etkilenmiş; kimi hadisçiler, tabiri caizse, cemaatten dışlanmış, rivayetleri kabul edilmemiş, toplumdaki saygınlıkları yok edilmiştir. Mihne süreciyle Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında yer alan fırkalardan biri olan Ashabu'l-Hadis, Ehl-i Sünnet'i temsil eden tek fırka konumuna çıkmış ve kendilerini bu şekilde konumlandırmak istemişlerdir.²⁷ Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Hadis'in temsilcisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.²⁸ Bundan sonraki süreçte Ehl-i Hadis onunla özdeşleşmiş, hatta o Ashâbu'l-Hadis'in ilk imamı olarak gösterilmiştir.²⁹ Birbirinden farklı siyasi ve itikadî tavırları olan şahsiyetleri de içinde barındıran selef kavramını sadece Ashabu'l-Hadis'in din

- ²⁶ Mihne sürecinde yaşananlar hakkında pek çok çalışma yapıldığı için biz bu konuya girmedik. Bu konuda Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006); Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Muhammed Abid el-Cabiri, *el-Musakkafüne fi'l-Hadâratil-'Arabiyye*, (Beyrut: Merkezü Dırasatî'l-Vahdetî'l-'Arabiyye, 1995); Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999); Hasan Onat, "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012); Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", ed. M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012); Ebu Abdullah b. Hanbel b. İshak b. Hanbel, *Zikru Mihneti Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nağş, (Mısır: 1983) gibi çalışmalara bakılabilir.
- ²⁷ Bazı araştırmacıların Eş'ari öncesi dönemde kullanılan Ehl-i Sünnet kavramıyla kastedilenin *Ashabu'l-Hadis* olduğunu iddiasına kimi araştırmacılar da Ashabu'l-Hadis'in bu dönemde Ehl-i Sünnet şemsiyesi içerisinde yer alan gruplardan biri olduğunu; bunlara Müşebbihe, Haşviye gibi yerici sıfatların verildiğini ifade ederek Ehl-i Sünnet'i, Ashabu'l-Hadis ile özdeşleştirmenin büyük bir yanlış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ebu'l-Muzaffer İsfereyanî, Ehl-i Sünnet'i Ashabu'l-Hadis ve Ehlü'r-Rey olarak ikiye ayırdıktan sonra "Râfıza, Havaric ve Kaderiyeyi red hususunda ittifak edenlerdir." diyerek Ehl-i Sünnet'in şemsiye bir kavram olduğunu; birden fazla grubu içerdiğine işaret etmiştir. Bkz. Ebu'l-Muzaffer İsfereyanî, *et-Tabsir fi Usulî'd-Din*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Beyrut: 1983), s. 188 vd.
- ²⁸ Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 44-45, 276-277; Zaman, "The Caliphs, The 'Ulamâ', and the Law", 30-31; Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 111; Macdonald, *Development of Muslim Theology*, s. 158; Ziaul Haque, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", 67; Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", 6; Zubayda, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s. 130; Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticahâtü'l-Fikhiyye 'Inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karnî's-Sâlis el-Hicrî*, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979), s. 127-128.
- ²⁹ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005), III, 391; Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, 4. bs., (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), s. 23-24

anlayışına sahip kimselere hasretmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in ölümünden sonra da bu "kültür travması"nın etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Hanbelîler, mihne döneminde tartışılan konuları gündeme getirmiş, bu konuları kendileri gibi düşünmeyen insanlara karşı baskı aracı olarak kullanmak suretiyle onları toplumdan dışlamışlardır.³⁰ Bugün Hanbelîlik diye bilinen mezhep de varlığını mihneye ve onun sonrasında oluşan "kültür travması"na borçludur.

Mihne sürecinin tüm faturası Mu'tezile'ye kesilmiş hem yönetimden hem de toplumdan dışlanmaları sağlanmıştır. Ashabu'l-Hadis'in Kelamcılar aleyhine hadis rivayet etmeye davet edilmeleri ve mihnenin sorumluları olarak Mu'tezile'nin görülmesi, zaten halk arasında popüler olan Ashabu'l-Hadis'in daha da prestij/saygınlık kazanmasına ve halkı etkin bir biçimde Kelam/Mu'tezile aleyhinde yön vermelerine zemin hazırlamıştır. Bu durum Ashabu'l-Hadis'in alanının genişlemesine, buna karşılık Mu'tezilîlerin iyiden iyiye içe kapanmasına, halkla zaten zayıf olan iletişim kanallarının tıkanmasına ve bir bütün olarak Kelam'ın gerilemesine neden olmuştur.

Mihne sonrası dönemde Mu'tezile adeta marjinal entelektüel bir grup olarak görülmeye başlanmıştır. Ashabu'l-Hadis'in kendini Ehl-i Sünnet olarak lanse etmesi, kendisi gibi olmayanları da ehl-i bid'at olarak nitelendirmesi, Mu'tezile'nin bu şekilde dışlanmasında ve marjinalleşmesinde etkin rol oynamıştır, denilebilir.³¹ Ahmed b. Hanbel başta olmak Ashabu'l-Hadis, kelam konularına dalanları, bu konularda fikir beyan edenleri ötekileştirmiş, en hafif tabir ile onları "ehlu'l-bid'a, ehlu'l-ehvâ, zenadîka" gibi sıfatlarla anarak, toplumdan dışlanmaları sağlanmıştır. Kelam'a bulaşmış herhangi birinin arkasında namaz kılmak, evlenmek, şahitliklerini kabul etmek yasaklanmış ve bu insanların tekfir edilmeleri gerektiği bazı rivayetlerde tövbe etmeye dahi çağrılmadan öldürülmeleri gerektiği belirtilmiştir.³² Mihne süreci sonunda Mu'tezile'nin toplumdan dışlanması ve ötekileştirilmesinin sonucu olarak herhangi bir âlim dışlandığı veya ötekileştirilmek istendiğinde Mu'tezile'ye nispet edilmesi yeterli olmuştur. Ancak mihnenin merkezi fikri "*Halku'l-Kur'an*" her ne kadar Mu'tezilî düşünce biçimi ile örtüşüyor olsa da Mu'tezile'den bağımsız bir siyasi sembol haline gelmiş; sorgulamalarda insanların Mu'tezilî olup olmadığı değil, *Halku'l-Kur'an* konusundaki düşünceleri öğrenilmek istenmiştir.

³⁰ Akoğlu, "Mihne Sürecinde Mu'tezile", 217.

³¹ Ashabu'l-Hadis'in kendini ehl-i sünne ve'l-cemaa olarak nitelendirmesi, Mu'tezilîler tarafından zaman zaman eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin Kâdî Abdülcebbar kendilerinin sünnet ve cemaatin dışında görülmesini eleştirmiştir. Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Fadlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk. Fu'âd Seyyid, (Tunus: 1974), s. 181 vd.

³² Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Halku Efâli'l-İbâd ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve Ashâbi't-Ta'til*, thk. Fehd b. Süleyman el-Fehid, (Riyad: 2005), s. 12-25.

Nitekim Hanefî mezhebine mensup olanlardan *Halku'l-Kur'an* konusunda iktidar gibi düşünenler görevde kalabilmişler ya da görev alabilmişlerdir.³³

Mu'tezile'ye yönelik baskı ve sindirme politikaları uzun süre ve yaygın bir şekilde sadece hilafet merkezinde değil, birçok şehirde uygulanmıştır. İbn Teymiyye, 'sünnetin altın çağı' olarak nitelendirdiği bu dönemi şu şekilde değerlendirmektedir: "Mütevekkil döneminde İslam izzet buldu, nitekim zimmilere Ömerilik şartları zorunlu tutuldu. Böylece sünnet ve cemaat izzet buldu. Cehmiyye, Râfıza ve benzerleri de bastırıldı. Aynı şey Mu'tad, Mehdi, Kâdir ve başka halifeler döneminde de devam ettirildi. Onlar övülmeye değer en iyi sirete ve en güzel yola sahip yöneticiler idi. İslam onların zamanında en üstün idi."³⁴ Bu ifadeler dikkate alınırsa Mu'tezile'ye hatta sadece onlara değil; Eş'ariliğe de yani bir bütün olarak Kelam'a yönelik tepki ve dışlama hareketi Abbasiler döneminde uzun süre devam etmiştir. Zira İbn Teymiyye; Mütevekkil, Mu'tad, Mehdi ve Kâdirbillah dönemlerini sünnet ve cemaatin yani Ashabu'l-Hadis'in en üstün tutulduğu dönemler olarak nitelemektedir.

Makdisi, Hanbelîliği İslam'ın klasik dönemindeki gelenekçi hareketin merkezine yerleştirir. Makdisi'ye göre Ehl-i Hadis (Hanbelîlik) İslam düşüncesinin ana akımıdır. O, Ehl-i Hadis ve özellikle Hanbelî bakış açısını ifade etmek üzere "gelenekçilik" (traditionalism) terimini kullanır.³⁵ Bu durum sadece Mu'tezile'ye karşı mücadelenin sürdüğü erken döneme mahsus değildir; aksine Mu'tezile zayıflayıp ortadan kalktıktan sonra, başta Eş'ariler olmak üzere diğer kelam mezheplerinin tüm teşebbüslerine rağmen akılcılık karşısında gelenekçilik ana akım olmayı sürdürmüştür. Başta Yunan Felsefesi olmak üzere yabancı kültürlerin tesirine karşı koymak üzere gelişen "felsefi kelam (Teoloji)" ve akılcılığın ortaya koyduğu din anlayışı, gelenekçi fakihler arasında tepki görmüş ve Şafi'i'nin *er-Risalesi* ile ilk ifadesini bulan "fıkhi teoloji" ortaya konulmuştur. Devam eden ve giderek şiddetlenen mücadele de Ehl-i Hadis zaman içinde kuvvetlenerek tek hâkim görüş/mezhep/düşünce olmuştur. Artık İslam âleminde cumhuru, anayolu ve sahih dini, Ehl-i Sünneti bu akım temsil eder duruma gelmiştir.³⁶

³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17-1 (2010): 101-130; Mehmet Ümit, "Mihne Uygulamaları ve Hanefiler", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), s. 73-98; Erdemci, "Mihne Sürecinin Kelam İlimine Etkileri", 99-120.

³⁴ Takuyiddin İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, thk. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, (Riyad: Mansûre, 1418/1997), IV, 21-22.

³⁵ Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 3 vd. Makdisi'nin Ehl-i Hadis'in yaklaşımını İslam düşünce tarihinin merkezine alarak yaptığı okumanın yanlışlığına dikkat çeken Başoğlu, bunun Corbin'in Şiiliği merkeze alan okumasında görülen kusurlara benzer hataları barındırdığını kaydetmektedir. Bkz. H. Tuncay Başoğlu, "George Makdisi (1920-2002)", *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), s. 22.

³⁶ Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 9.

2. Halife Kâdirbillah'ın Sünnî İnancı İhya Girişimi ve Kâdirî Akidesi'nin Ortaya Çıkışı

IV/X. asrın ikinci yarısından itibaren güç kaybetmeye başlayan Abbasi hilafeti, eski parlak günlerine dönme yönündeki çabalarında yeterince başarı sağlayamayınca, uzak bölgelerde ortaya çıkan mahalli/otonom hanedanların merkezi bölgelere doğru yayılmasının önüne geçememiş ve böylece hızlı bir düşüş sürecine girmiştir. Değişik aşamalar halinde devam eden bu sürecin sonunda, Bağdat, Şii Büveyhiler'in eline geçmiş (334/945-946) ve buna bağlı olarak Abbasi hilafeti bir Şii hanedanın vesayetine girerek, dini-hukuki nitelikte neredeyse sembolik bir makam haline gelmiştir; artık hilafet merkezi de dâhil olmak üzere, Abbasi hilafetinin bütün topraklarında siyaset ve yönetim, sözde halifeye bağlı mahalli emirlerin elinde bulunmaktadır. Yeterince ağır bir bunalıma işaret eden bu duruma, Şia-İsmâiliyye inancı temelinde İslam dünyasını dönüştürmeyi amaçlayan Fatımîler'in, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Bağdat'ı da tehdit edebilecek bir hareket ve atılım kabiliyeti göstermeleri eklenince, Abbasi hilafeti, tarihinin en büyük krizine girmiştir. Fakat Abbasi halifeleri, el-Kâdir ve el-Kâim, iç ve dış tarihsel koşullarda meydana gelen değişikliklerden yararlanarak, hilafeti içinde bulunduğu kriz durumundan mümkün mertebe çıkarmak için değişik teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Mihne sonrasında ciddi şekilde güçlenen ve yüzyıl kadar süren hâkimiyetinin ardından gelen yüzyılda büyük oranda zayıflayan Sünnî (Hanbelî/Ehl-i Hadis) düşüncenin³⁷ IV. asırda Halife Kâdir'in 381/991 de halife oluşuna kadar Sünnî Abbasi hilafetinin zayıflamasına bağlı olarak arkasında güçlü bir iktidar veya devlet desteğinden mahrum olduğunu söylemek mümkündür. Bu manada ona sahip çıkıp destek vermesi beklenen Abbasi hilafetinin o dönemdeki durumu buna hiç uygun değildir. Çünkü Abbasi hilafeti o sıralarda Şii-Büveyhi emirlerinin baskısı altında siyasi ve askerî gücünü kaybetmiş durumdadır. Halife el-Kâdir dönemi bunun tersine döndüğü bir sürecin başlangıcı olmuştur. Halife Kâdir'in halife olmasıyla Abbasi Hilafetinin siyâsî-dinî otoritesinin ve itibarının iadesi yolundaki çabalar yoğunlaşmış; daha da önemlisi, el-Kâdir devrinde Gaznelilerin, oğlu el-Kâim zamanında da Selçukluların bu sürece dâhil olmasıyla Ehl-i Sünnetin ya da Sünnî İslam anlayışının tekrar iktidar desteğine kavuşması ve diğer İslam mezhepleri karşısında, varlığını ve üstünlüğünü müdafaa ve muhafaza edebilmesi için, zaman zaman siyasi iktidar eliyle Sünnî inanç esaslarının açıklanması gibi olaylara şahitlik etmiştir. Bu durumdan en iyi şekilde yararlanmasını bilen el-Kâdir, hem Abbasi hilafetini içinde

³⁷ Süleyman Genç, "V./XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Sürec, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV (2007): 271-330.

bulunduğu durumdan kurtarmak ve hem de Ehl-i Sünneti destekleyip güçlendirmek için, önemli adımlar atmıştır.³⁸

İşte bu bakımdan Halife el-Kâdir'le başlayan bu dönem yani V/XI. asır, hem siyasi hem de dinî açıdan "klasik İslam düşüncesinin ve medeniyetinin teşekkül dönemi", "İslam Rönesansı", Yüksek halifelik devri", "İslam'ın miğfer çağı", "Sünnî yükseliş", "Ehl-i Sünnetin ihyası" şeklinde isimlendirilmiş; İslam tarihinin, Sünnîliğin yeniden güçlenip yükseliş veya diriliş hatta zafer asrı olarak tanımlanmışlardır.³⁹

Hem Müslümanların çoğunluğunun inanç ve düşünce sisteminin ifadesi ve hem de siyasi bir tavrın adı olarak varlığını ve tekâmülünü sürdüren Ehl-i Sünnet'in, özellikle IV/X. asrın sonlarından itibaren halife el-Kâdir'in siyasi, dini ve kültürel destek ve faaliyetleriyle yeni bir ivme kazanarak yükselişe geçtiği bir gerçektir. Bu gerçek kaynaklara yansımış hadiseler ve kayıtlarla tespit edilmiştir.⁴⁰ Abbasiler ve Ehl-i Sünnet'in, önce Gazneliler daha sonra da Selçuklular gibi güçlü ve büyük bir devletin siyasi himayesini ve desteğini kazanmasını önemli bir aşama ve sonuç olarak görmek gerekir.⁴¹

Bu dönemde, Büveyhilerin desteğini arkalarına alan Şiilerle sayıca en üstün ve en aktif mezhep olarak Ehl-i Sünnetin tek temsilcisi haline gelen Hanbelîler çatışmışlardır. Büveyhilerin, Abbasilerin başkenti Bağdat'ta yaptıkları uygulamalar, Bağdat'taki Sünnî halk üzerinde etkili olan Hanbelî âlim ve vaizlerin inanç ve uygulamalarıyla ters düşmüştür. Bu dönemde Hanbelîler, Şia karşıtlığı başta olmak üzere kelamcılara, filozoflara muhalefet etmiş, kısaca her türlü fırkalaşma ve bidatçilik karşıtlığının başını çekmişlerdir. Büveyhiler tarafından desteklenen Şiiler gibi Hanbelîler de iyi organize olmuş ve güçlü bir motivasyona sahip bir yapı görünümünü vermiş, gerek Büveyhiler ve Fâtımîlerin siyasi gelişmeleri ve yayılmaları gerekse İmâmiyye ve İsmâiliyye fırkalarının faaliyetleri karşısında direnç

³⁸ Halife el-Kâdir'in bu bağlamdaki tedbirleri ve siyaseti için bkz. Süleyman Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marife*, 4/2 (2004): 223 vd.

³⁹ Bu tür değerlendirmeler için bkz. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, 3. bs., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014); Hamilton A. R. Gibb, "Bir İslam Tarihi Yorumu", *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. K. Budak v.dğr., (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), s. 22-39; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1 vd.; Genç, "Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi", 273 vd.; Genç, "Halife el-Kâdir ve Sünnî Siyaseti", 219-220; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın: Gazali Hakkında Bir Araştırma*, çev. Hanefi Özcan, (İzmir: Etüt Yayınları, 1989), s. 80. Makdisi, bu dönemdeki "Sünnî Canlanma"nın gerçekten neye işaret ettiğini ve asıl anlamının ne olması gerektiğini tartıştığı yazısına bu ismi vermiştir. Bkz. George Makdisi, "The Sunnî Revival", *Islamic Civilisation 950-1150*, nşr. D. S. Richards, (Oxford: 1973), 155-168.

⁴⁰ Mesela İbn Kesîr, h. 447 yılı hadiselerini verirken Bağdat'a (Abbasi hilafetini tahakküm altına almış) hâkim olan Şii Büveyhi devletinin son bulduğunu ve Ehl-i Sünneti seven, destekleyen Sünnî Selçukluların geldiğini memnuniyetle ifade etmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidaye*, 12, 68-69.

⁴¹ Genç, "Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi", 280-281.

oluşturmuşlardır. Hanbelîler, Şiîliğe ve Mu'tezile'ye karşı hep sünnetin yanında yer aldıklarını ifade etmişlerdir. Hanbelîler'in gerçekleştirdikleri eylemlerde ana destekçileri, tarihi kaynaklarda genellikle Hanbelîleri kastederek söylenen ve âmme diye isimlendirilen halk kitleleri olmuştur. Bu yapıyla Hanbelîlik, fikhî-keîâmî ve sosyal boyutları olan bir yapı görünümünde olup, adeta bir "politik-dini muhalefet partisi" rolü oynamıştır.

Büveyhilerin zayıflama sürecine girmesi ile birlikte Hanbelîler, Abbasi Hilafetinin de desteğini arkalarına alarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Büveyhilerin Hanbelîlik ile özdeşleşen Sünnîliğe yönelik olumsuz uygulamaları ve Halife el-Kâdir'in Sünnîliğe desteği Hanbelîliğe verilmiş bir destektir. Ortak düşman olan Büveyhi yönetimine karşı mücadele, Hanbelîler ile Abbasi Hilafetinin yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Kâdirbillâh (381-422/991-1031) ve Kâimbiemrillâh'ın (422-467/1031-1075) hilafetlerine denk gelen bu süreçte, Abbasî hilafeti tamamen Hanbelîlerin güdümüne girmiş, halifeler eliyle yayınlanan "Kâdirî itikad" bildireleriyle Ehl-i Hadis/Hanbelî zihniyetine muhalif olan bütün görüş ve fırkalarla mücadele edilmiştir.⁴² Bu sebeple akide metninin içeriği Ehl-i Hadis/ Hanbelî merkezlidir.⁴³

el-Kâdir'in halifelik yaptığı dönemde yaptığı girişimlerden en önemlisi adına nispet edilen ve kaynaklarda *er-Risaletü'l-Kâdiriyye*, *İ'tikadu'l-Kâdirî* (Kâdirî Akidesi, Kâdirî Amentüsü) adıyla yer alan girişimidir. Bir amentü niteliğinde olan Kâdirî İtikadı, Ehl-i Hadis/Hanbelî görüşlerine uygun bir şekilde hazırlanmış, buna herhangi bir şekilde muhalefet eden kimselerin küfre düştüğü ileri sürülmüştür.⁴⁴ Bu akide de Sünnî inanç esasları belirtilmekte ve Sünnîlik dışındaki inanç ve düşünceler reddedilmektedir. El-Kâdir kendi hazırladığı bu bildiri veya muhtırayı hilafet divanında, zamanının önde gelen dini, ilmi, idari şahsiyetlerin onayıyla çıkarmış ve hatta camilerde okutarak halka ilan etmiştir.⁴⁵ Anlaşıldığına göre, bu bildiri, öncelikle topluma Sünnî inanç esaslarını açıklamak ve hatırlatmak gayesini gütsede, sonraki dönemde Abbasî hilafetinin resmi dini anlayışını veya dini siyasetinin esaslarını ve çerçevesini oluşturmuştur. Zira o dönemde cereyan eden hadiselerle ilgili rivayetlere bu gözle baktığımızda, gerçekten de bu bildirinin Abbasi hilafetinin siyasi ve dinî tavrını büyük ölçüde belirlediğini ve etkilediğini söylemek mümkün görünmektedir.

⁴² Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", 87-88, 94; Genç, "Halife el-Kâdir ve Sünnî Siyaseti", 233.

⁴³ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu yayınları 2013) s. 67.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 279-282.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 287, 289; VIII, 25; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdilkerim eş-Şeybanî el-Ma'rûf bi İbni'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, tsh. Muhammed Yusuf el-Dokâk, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987), IX, 305; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâdir-Billah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 127-129; Abdülkerim Özaydın, "Kâim-Biemrillah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 211.

İkinci bir "Karşı Mihne"⁴⁶ olarak ta isimlendirilebilecek bir dönemin yaşandığı bu süreçteki uygulamalar Me'mun'un mihnesini hiç aratmamış, hatta onun ötesine de geçmiştir. Bu nedenle sözü edilen dönemin mihnenin bir rövanşı olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁷ Makdisi, bu duruma işaret ederken Hanbelîler'in iki asır önce kendilerine yapılanların aynısını diğer mezhep mensuplarına ve özellikle Hanefî-Mu'tezilîlere yaptıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda Makdisi'nin işaret ettiği nokta dikkat çekicidir. Kâdir'in ilk beyannameyi Hanefî-Mu'tezilîlere yönelikti, onlara Mu'tezilî görüşlerin öğretimini yasaklıyordu. Mihne döneminin kadıları da Hanefî-Mu'tezilîydi. Me'mun, Ehl-i Hadis'e karşı Hanefî-Mu'tezilî kadıları desteklemişti. Şimdi ise Kâdir, Hanefî-Mu'tezilîlere karşı Hanbelîler'in tarafını tutmuş⁴⁸ ve böylece mihne sonrasında hâkim düşünce olan, ancak daha sonra zaman zaman değerini kaybeden selefi düşünceyi yeniden hâkim inanç -büyük bir ihtimalle iktidar mevkiine getirme- dönemini başlatmıştır, denilebilir.⁴⁹

Bu tespitlerden hareketle el-Kâdir'in mücadelesinin çevresini, Sünnî inancını müdafaa etmek ve korumak, Abbasi Hilafetinin otoritesini yeniden tesis etmek şeklinde görmek mümkündür. Burada bu mücadelede el-Kâdir'in reel-politiğe uygun davranarak, kendi kişisel becerileri ve faaliyetlerinin ve başarılı siyasetinin etkisi olduğunu söylemek gerekir.⁵⁰

Me'mun'un mihne sürecindeki tavrı ile Halife Kâdirbillâh'ın Kâdirî İtikad Bildirgelerindeki tavrı birbirine benzerlik göstermektedir.⁵¹ Me'mun'un asıl hedefi hilafetin itibarını sağlamaya yönelikti. Bunu Mu'tezilî esaslarıyla yapmaktaydı. Kâdir'in de hedefi, hilafetin otoritesini sağlamaya yönelikti. Bunu Hanbelî esaslarıyla yapmaktaydı. Burada ilginç olan nokta, Me'mun, ulema karşısında halifenin otoritesini savunurken, Ahmed b. Hanbel ve taraftarları buna karşı çıkıyor, ulemanın otoritesini savunuyorlardı. Şimdi olan, Hanbelî esaslarla halifenin otoritesinin sağlanmasıdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kâdirbillâh döneminin en önemli özelliği, Hanbelîliğin, halifenin otoritesini savunan "devletin resmi mezhebi" haline gelmesidir.⁵²

⁴⁶ Onat, "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi", 179.

⁴⁷ George Makdisi, *Ibn 'Aqil Religion and Culture in Classical Islam*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997), s. 8; Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 277; Abdulmecîd Ebu'l-Fütûh Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsi ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fi'l-Meşriki'l-İslâmî mine'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî hattâ Sükûti Bağdâd*, (el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ li'Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1408/1988), s. 76.

⁴⁸ Makdisi, *Ibn 'Aqil*, s. 8, 10.

⁴⁹ Genç, "Halife el-Kâdir'in Sünnî Siyaseti", 221.

⁵⁰ Genç, "Halife el-Kâdir ve Sünnî Siyaseti", 222.

⁵¹ Eric J. Hanne, "The Caliphate Revisited: The Abbasid of 11th and 12th Century Baghdad", (doktora tezi, The University of Michigan, 1998), s. 137.

⁵² Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), I, 250-253.

Hanbelîler bu dönemde kendilerini Abbasi Hilafetinin temel dayanağı olarak görmüşlerdir.⁵³ Abbasi Hilafet sarayında önemli bir konumu bulunan Hanbelî âlim İbnü'l-Bakkal (ö. 440/1048) Hanbelîler'in yönetimle ilişkisine işaret ederken, "Hilafet çadırıdır. Hanbelîler de onu taşıyan halatlarıdır. Şayet halatlar düşerse çadır da çöker."⁵⁴ diyerek Abbasiler açısından Hanbelîler'in vazgeçilmezliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu dönemde Hanbelîler sadece Şia ve Hanefî-Mu'tezilîlerle değil, kendilerine muhalif olan bütün gruplarla mücadele etmişlerdir. Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmesiyle Şia ve Mu'tezile desteklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Hanbelîler bu defa, Selçuklu yönetiminin desteğini de arkalarına alarak güçlenmeye başlayan Eş'arîlerle mücadele etmeye başlamışlardır. Sanki geçmişlerini unutmışlar gibi, o dönemde kendisini Ehl-i Sünnet'in yegâne temsilcisi ve müdafii olarak takdim eden Eş'arîlik⁵⁵ ve Eş'arîler'e karşı mücadele ettikleri görülmektedir.⁵⁶ Hâlbuki böylece onlar, belki de farkında olmadan, hem kendi miraslarından kendilerini mahrum bırakmış ve daha önce yüklenmiş oldukları misyonu terk etmiş oluyorlardı.⁵⁷ Bu durum bize, daha önce olduğu gibi, V. asırda bile, Ehl-i Sünnet kavramının veya isminin çerçevesinin ve içeriğinin,⁵⁸ ya hala tam açık ve belirgin olmadığını ya da bu ismin kapsadığı kitlenin tam manasıyla homojen hâle gelmediğini göstermektedir. Bu itibarla Sünnî dirilişle ilgili yapılacak olan genel değerlendirmeler bazen bizi kısmen yanıltabilir, bazen de hepten yanlış sonuçlara götürebilir.⁵⁹ Büveyhiler döneminde başlayan Hanbelî-Eş'arî mücadeleleri Selçuklular döneminde artarak devam etmiştir. Hanbelîler'le Eş'arîler defalarca karşı karşıya gelmiş, iki grup arasındaki

- ⁵³ Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 1999), s. 238.
- ⁵⁴ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman Süleyman el-Useymin, (Riyad: 1419/1999), III, 349-350; Makdisi, "The Sunni Revival", 164.
- ⁵⁵ Eş'arîlik ve Eş'arîliğin Ehl-i Sünnet'in temsilcisi olarak takdimi için bkz. Watt, *İslam Düşüncesini Teşekkül Devri*, 378-388; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 3. bs. (Ankara: Selçuk Yayınları, 1986), s. 74-76; Makdisi, *İslamın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 39 vd.
- ⁵⁶ Hanbelîler, temelde Mu'tezile'nin kelami yöntemlerini ve fikirlerini geleneksel Sünnî anlayışa aykırı buluyorlardı. Ayrıca hem İmam Eş'arî'nin Mu'tezilî geçmişinin olması hem de inançları savunmada onların yöntemlerini kullanması sebebiyle Eş'arîlere karşı tavrı almışlar hatta onlarla fiili mücadele etmişlerdir. Hanbelîlerin Eş'arî karşıtlığı için, bkz. Makdisi, *İslamın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, 42-48 vd. Hatta bu nedenlerle bazen Bağdat'ta bu iki mezhep mensupları arasında -mesela h. 469, 475 yıllarında- kavgalar yaşanmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XVI, 181-183, 224-225; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, X, 104-105, 124-125.
- ⁵⁷ Makdisi, "The Sunni Revival", 156.
- ⁵⁸ Ehl-i Sünnet ismi ya da kavramının mahiyeti içeriği hakkında geniş bir analiz için bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, "Bir Panorama: Geçmişten Geleceğe Ehl-i Sünnet -Ehl-i Sünnet'e Eleştirel Bir Bakış İçin Yol Haritası", *İslamiyat* 8/3 (2005): 69-80; Çağfer Karadaş, "Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marife Dergisi Ehl-i Sünnet Özel Sayısı*, 5/3 (2005): 15-20; Fazlur Rahman, *İslam*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), s. 139.
- ⁵⁹ Makdisi, "The Sunni Revival", 156.

çatışmalar zaman zaman ölümlerle de sonuçlanmıştır.⁶⁰ Nitekim yine böyle bir Hanbelî-Eş'ari çatışmasından sonra iki grubu bir araya getirmeye çalışan Halifeye Hanbelîler'in o dönem lideri konumunda olan Şerîf Ebû Ca'fer el-Hâşimî; "Sulh mu? Hangi sulh? Sulh, velayet, borç, miras taksimi veya mülk konusundaki anlaşmazlıklarla ilgili hasımlar arasında olur. Hâlbuki bu Eş'arîler bizim kâfir olduğumuzu düşünüyor. Biz de inandığımız itikada inanmayanların kâfir olduğunu düşünüyoruz. Aramızda hangi sulh olacak?" şeklinde cevap vererek barış teklifini reddetmiştir.⁶¹ Şerîf Ebû Ca'fer el-Hâşimî'nin bu cevabı Hanbelîlerin Eş'arîlere bakışını ortaya koyan önemli bir örnektir.

Abbasi Hilafeti ile işbirliği yapan Hanbelîler muhaliflerinin yanı sıra kendileri gibi düşünmeyen mezhepdaşlarını da baskı altına almışlardır. İbn Akil'in (ö. 513/1119) başına gelenler bunun en önemli örneğidir. İbn Akil, önde gelen Hanbelî bir âlim olmasına rağmen Mu'tezilîlerle teşrik-i mesâide bulunması ve bazı Mu'tezilî âlimlerden ders alması nedeniyle mezhepdaşlarının baskısına maruz kalmış, öldürülmek istenmiştir. Şerif Ebu Ca'fer ve arkadaşları İbn Akil'in kanının akıtılmasının helal olduğu fetvasını yayınca İbn Akil beş yıl boyunca gizlenmek ve kaçmak durumunda kalmıştır. Kaçarken de bir gemiye binmiş, gemide karşılaştığı bir genç; "Keşke İbn Akil ile karşılaşıydım, Allah için hemen boynunu vururdum." deyince kaçmanın da imkânsız olduğuna inanmış ve gelip Şerif Ebu Ca'fer'in huzurunda tövbe ettiğini bildiren bir metni huzurda okumuş ve böylece Mu'tezilî fikirlerden tövbe ettiğini bildirmiştir.⁶²

Halife Kâdir, iktidara gelmesinden itibaren Büveyhî hâkimiyetine karşı Hanbelîler'in yanında durmuş, Mu'tezile, Şia gibi gruplara baskı uygulamıştır. Me'mun'un mihne de uyguladığı dini politikanın aynısı iki asır sonra bu defa tersine yürürlüğe sokulmuştur. Mu'tezilî görüş, düşünce ve öğretileri yasaklamış, Kur'an hakkında yorum yapan ve onun mahlûk

⁶⁰ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), s. 286-305.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 81-83.

⁶² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 180-181; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 208; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 318-320. İbn Akil'in tövbe metni kaynaklarda şu şekilde aktarılmıştır: 465 yılında Şerif Ebu Ca'fer'in Nehru Muallâ'daki mescidinde büyük bir halk kalabalığının önünde pişmanlığını ifade eden şu metni okumuştur: Bid'at mezheplerinden Yüce Allah'a sığınıyorum: Mu'tezile'den ve diğerlerinden. Bu mezhep erbabı ile arkadaşlık etmekten, onlara saygı göstermekten, onlara tabi olanlara merhamet etmekten ve onların ahlakıyla çokça meşgul olmaktan Allah'a sığınırım. Daha önce bağlı olduğum ve kendi yazımla yazdığım onların görüşlerinden, sapıklıklarından onları yazmaktan ve okumaktan Yüce Allah'a sığınıyorum. Bunları yazmak, okumak ve bunlara inanmak helal değildir. Bunları yapmak bir Müslüman için helal değil, haramdır." İbn Kudâme el-Makdisi, *Tahrîmu'n-Nazar fi Kutubi'l-Kelam*, s. 33; İbn Receb, *Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin Ahmed el-Bağdadî ed-Dımaşkî, Kitabu'z-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediye, 1952) I, 145 vd.

olduğunu söyleyenler cezalandırılmıştır.⁶³ Bu manada el-Kâdir, bir yandan, Kur'an ve Sünnet'e göre oluşmuş Ehl-i Sünnet inancının korunması ve halka anlatılması için siyasi ve kültürel yoldan gayret sarf ederken, diğer yandan da İsmâilî, Mu'tezilî, Rafizî, Karmatî, Bâtîni gibi mezhep ve ekollerin inanç ve fikirlerinin Kur'an ve Sünnet'e uygun olmadıklarının açıklanması ve onların fikirlerinin halk nazarında çürütülmesi ve itibardan düşürülmesi için hilafet makamı ve hilafet divanı tarafından desteklenen yoğun bir mücadele başlatır. Ehl-i Sünnet inancına muhalif mezhep, fikir ve inançlara mensup kimselerin, bu inançlarından dolayı tövbe etmelerini isteyerek bu görüşlerin tartışılmasını ve öğretimini yasakladığı gibi, yaptırım gücünü artırmak için de bu karara uymayanların cezalandırılacaklarını ilan etti. Alınan bu kararın etkisini hissettirmek maksadıyla, öncelikle bu fikirlerin Bağdat'taki önderleri olan kişileri inanç ve düşüncelerinden vazgeçtiklerini imzalarıyla açıklamaya davet edilmiş ve bu da ciddiyetle uygulanmıştı. Halife Kâdir Billah, 408/1017 yılında mubtedî'a olarak nitelendirdiği Mu'tezilî-Hanefîlere (*Fukahâu'l-Mu'tezile el-Hanefiyye*) karşı hilafet divanından çıkardığı bir kararla, onlardan doktrinlerini terk ederek tövbeye, Ehl-i Hadis inancının dışında kalan konularda tartışmamaya, itizal düşüncesinden teberrî etmeye ve bu dönüşü açığa vurmaya davet edip; aynı zamanda kelimadan, kelim alanında araştırma yapmaktan, Râfiza, itizal, Kur'an ve benzeri konularda münazaralar yapmaktan nehyetti. Buna uymamaları durumunda başlarına çok büyük belaların geleceğini ve şiddetli bir cezaya çarptırılacaklarını bildirdi.⁶⁴ Onlar, Mu'tezile'den rücu ettiklerini, bu mezhepten beri olduklarını, emre uyacaklarını ve muhalefet ettikleri takdirde tenkil ve cezaya uğramayı kabul ettiklerine dair imza verdiler. Onlardan bu hususlara muhalefet edenler cezalandırılmıştır.⁶⁵ Halife el-Kâdir'in bu tavrıyla, 'gerçek inancın', yani Ehl-i Sünnet'in, diğer birçok mezhebe karşı desteklenmesi ve savunulması işini üzerine aldığı görülmektedir.⁶⁶ Nitekim Halife el-Kâdirbillâh'a nispet edilen *Risaletü'l-Kâdiriyye* adlı risalede, usûle dair hadis

⁶³ George Makdisi, *Ibn Akil Religion and Culture in Classical Islam*, (Cambridge: Edinburgh University Press, 1997), s. 8, 10.

⁶⁴ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 287; XV, 125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 305; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 6.

⁶⁵ Halife Kâdir'in isteği üzere birçok Hanefî-Mu'tezilî bilginin, Mu'tezile'den tövbe edip ayrılmak zorunda kaldıkları; yine aynı halifenin yargıda görev almak isteyen Mu'tezile âlimlerine mezheplerini terk etmelerini şart koştüğünü gösteren örnekler vardır. Mesela; büyük Hanefî kadısı Saymerî (ö. 436/1045)'nin 417'de Bağdat'ta noterlik (şahitlik) görevine atanmak için müracaatında, Mu'tezilî görüşlere sahip olduğuna dair iddialar nedeniyle, kendisinin Kâdi'l-Kudât İbnü's-Şevârib'in huzurunda tövbe etmek zorunda kaldığı nakledilir. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 287; VIII, 25; XV, 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 20; Makdisi, *Ibn Aqil*, s. 300, Dipnot, 4.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 287. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler ise, ortaya konulan hareketin çok daha kapsamlı olduğunu gösterir mahiyettedir. O, el-Kâdir'in, Mu'tezile, Şia ve bunların dışındaki mezhep (makalat) mensuplarından görüş ve inançlarından tövbe etmelerini istediği, bu mezhepler hakkında münazarada bulunmayı yasakladığı ve yasağa uymayanların cezalandırıldığını söylemektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 305.

imamlarının (Ehl-i Hadis, Hanâbile) tertibi esas alınarak ashabın faziletlerinden bahsedilmiş, Ömer b. Abdulaziz'in üstünlükleri dile getirilmiş, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁶⁷

Halifenin bu uygulamasını Gazneli Sultan Mahmud (421/1030)'un da aynen benimseyerek, Horasan ve diğer beldelerde Mu'tezile, Râfıza, İsmâiliyye, Karâmita, Cehmiyye ve Müşebbihe'yi takibata maruz bıraktığı, onları astığı, hapsedtiği, sürgün ettiği, minberlerden onlara lanet edilmesini emrettiği kaydedilir.⁶⁸

Halifenin bununla da yetinmeyerek ertesi yıl (409/1018) tekrar hilafet merkezinde, âlimlerin iştirakiyle Ehl-i Sünnet inancını anlatan bir risale (*Kitabu Ehli's-Sünne*) yayınlamış ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen kişinin kâfir olduğuna ve kanının akıtılmasının helal olduğuna dair bir fetva vermiş olduğu aktarılmaktadır.⁶⁹ Bu metin, daha sonra halife el-Kâim zamanında, 433/1041-1042 yılında, tekrar neşredildiğinde "Kâdirî Akidesi" (*el-İ'tikadü'l-Kâdirî*) olarak isimlendirilmiştir.⁷⁰ Bu bildiriyle sanki el-Kâdir, daha önce Mu'tezile ve Şia' lehine, Ehl-i Sünnet aleyhine geçen zamanların verdiği kayıpları telafi etmek ve dolayısıyla artık Sünnî inancın Abbasi hilafetinin himayesi ve korunması altında olduğunu göstermek ister gibi gözükmektedir. Zira bu durum, halife el-Kâdir'in icraatlarına da açıkça yansımaktaydı. Nitekim o dönemde resmi devlet görevlilerinin tayininde, bu metinde belirtilen inanç esaslarına bağlılığın şart koşulduğu anlaşılıyor. Aynı uygulama diğer memurlara da yapılmış olması muhtemeldir. Öyle anlaşılıyor ki, bütün bu uygulamalar el-Kâdir'in 408/1017 tarihli emriyle ortaya koyduğu Sünnî siyasetin gereklerini, tavrını, kararlılığını ve hedeflerini yansıtmaktaydı. Ayrıca daha sonra bu bildiri, Sünnî inancın korunmasıyla alakalı politikaların uygulanması ve gerekli tedbirlerin alınması için adeta hukuki temel oluşturmuş ve takip eden yarım asır içinde ihtiyaç duyuldukça, birkaç defa ilan edilmiştir.⁷¹ Nitekim kaynaklarımız, bildiri metninin muhtevasını ayrıntılı olarak vermeksizin, ilk defa 408/1017'de ilan edildiğini ve ertesi sene 409/1018'de tekrarlandığını söylerler.⁷² Yine bazı kaynaklar, daha sonraki yıllarda aynı bildirin, el-Kâdir zamanında 420/1029'da⁷³ ve ilki 433/1041-1042'da⁷⁴ olmak üzere el-Kâim döneminde birkaç defa hilafet divanında onaylanarak ilan edildiğini

⁶⁷ Büyükaşçı, "Kâdir Billâh", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 122.

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî böylece bunun bir gelenek (sünnet) haline geldiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 6.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 289; XV, 128.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 109-111.

⁷¹ Genç, "Ehl-i Sünnetin Yeniden Yükselişi", s. 290

⁷² Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XV, 128; İbn Kesîr, *Bidâye*, XII, 7.

⁷³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XV, 197-202; İbn Kesîr, *Bidâye*; XII, 26.

⁷⁴ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XV, 279-282; İbn Kesîr, *Bidâye*, XII, 49.

kaydetmişler. Bu kaynaklardan sadece İbnü'l-Cevzî bu metni 420 ve 433 yılı hadiseleri arasında tafsilatlı şekilde vermiştir.⁷⁵ "İtikadü'l-Kâdiri" (Kâdiri Akidesi)'nin metni dikkatle incelendiğinde; onun, çıkarılış gayesiyle uyumlu ve tamamen Ehl-i Sünnet'in geleneksel inançları ile genel anlayışını ve karakterini -yani Şîi, Mu'tezilî, hatta Eş'arî karşıtı tutum ve tavrını- yansıtan bir yapıda ve özellikle olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim bu akide metninde, bir yandan Müşebbihe, Kerramiye, Şia (özellikle Gulat-ı Şia'dan (Râfiza) ve İsmâiliyye), Eş'ari ve Mu'tezile'ye yönelik eleştiriler yapılırken; diğer yandan da usulî'd-din felsefî-kelamî karakterinden kopartılarak onun da temel akideleri tanımlanmaktadır.⁷⁶

el-Kâdir gayelerine ulaşmak için aldığı siyasi ve hukuki tedbirler ve faaliyetlerin yanında siyasi ve dinî boyutu olan Fatimî-İsmâilî davetinin tehdidini bertaraf etmek yanında, İslam inancının özüne uygun olmayan fırka ve inançlar karşısında Sünnî İslam anlayışını müdafaa ve dolayısıyla tüm Müslümanları bu zararlı akımların tesirlerinden korumak için ilmî ve kültürel faaliyetleri de desteklemiştir. Bu dönemde yazılan şu eserler bu bağlamda değerlendirilebilir: Ebu Bekr Tayyib el-Bakillanî (ö. 403/1013), "*et-Temhid*", "*el-İnsaf*", "*Menâkıbu'l-Eimme*", "*el-İntisâr*", Ebu Said el-İstahrî, (ö. 404/1014), "*er-Red ale'l-Batniyye*", Ebu Mansur Abdulkahir el-Bağdadî (ö. 429/1038), "*el-Fark Beyne'l-Firak*", ve "*Usulü'd-Din*" gibi İslam kelamına ve mezheplerine dair kitapların daha çok el-Kâdir döneminde yazıldığını dikkate almalıyız.⁷⁷ Bu kitaplarda, İslam inançlarıyla ilgili hususlar incelenirken; hem diğer mezheplerin görüşlerine, hem de Ehl-i Sünnet düşüncesine yer verilmiş ve ayrıca bunların hangisinin Kur'an ve Sünnet'e uygun, hangisinin de aykırı olduğu üzerine yorumlar getirilerek açıklamalarda bulunulmuştur. Bu anlamda bu görüşlerden Sünnî anlayışa uymayanlar delillerle çürütülmeye ve onların; İslam dışı oldukları ispata çalışılmıştır. İsmâiliyye, Batniyye, Rafizî vb. fırkaların dinî, siyasî görüşlerinin reddi için topladıkları delillerin ve getirdikleri yorumların, dönemin Sünnî siyasetinin ve Sünnî anlayışının oluşumunda etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim diğer fırkalar hakkında olduğu kadar, özellikle İsmâilî Bâtınî mezhebinin fikirlerine ve onun siyasi uzantısı ve temsilcisi konumundaki Fatimîlerin nesebiyle ilgili iddialarına karşı ortaya konan reddiye tarzındaki deliller ve açıklamaların, daha sonra yazılan bütün

⁷⁵ Kâdiri Akidesi (İtikadü'l-Kâdiri)'nin tam metni ve muhtevası için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XV,128, 197-198. Müellifimiz burada bu metnin ilan edilip okunduğundan bahseder ve içeriğinden bazı hususları verir. Ancak h. 433 yılına dair haberleri naklederken, bu metnin hilafet divanında okunduğundan söz ederek tam muhtevasını aktarır: Bkz. *Muntazam*, XV, 279-282; Ayrıca Fransızca tercümesi ve tahlili için bkz. Makdisi, *Ibn Aqıl*, s. 303-308, 308-310; Laoust, Henry, "*La Resistance Sunnite Sous le Califat D'al-Qâdir (381-422/991-1031)*", *La Pensée et L'Action Politiques D'al-Mawardi (364-450/974-1058)*, *Revue Des Etudes Islamiques*, XXXVI (1968): 52, 53, 70-72.

⁷⁶ Makdisi, *Ibn Aqıl*, s. 156.

⁷⁷ Genç, "Halife el-Kâdir ve Sünnî Siyaseti", 231.

mezhepler tarihi kitaplarında yer alması bunun bir ispatı olarak gösterilebilir.⁷⁸

Aynı şekilde Halife, Mu'tezililere ve Mu'tezilî düşünceye karşı sert tedbirler alırken, yönetimin desteklediği düşüncenin taraftarları, yazdıkları reddiyelerle halifenin yanında olmuşlardır. Bu dönemin öncesinde ve sonrasında yazılan eserlerde bu etkiyi görmek mümkündür. Hâce Abdullah Herevî el-Ensarî'nin (ö. 481/1089) *Zemmu'l-Kelam ve Ehlihi*, İbn Kudâme el-Makdisî'nin (ö. 620/1223) *Tahrimu'n-Nazar fi Kutubi'l-Kelam* adlı eserinde Kelam ve kelamcılara yönelttiği eleştiriler dikkate değerdir. Özellikle el-Kudâme Makdisî'nin kitabı, Hanbelîler'in Kelam ve kelamcılara olan düşmanlığını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Makdisi bu kitabı, kendisinden yaklaşık olarak 100 yıl önce yaşamış olan İbn Akil'in tövbe etmeden önce yazdığı küçük bir risalesini esas alarak onun şahsında Kelam ve Kelamcılara reddiyelerde bulunmuştur.⁷⁹ Makdisî'nin, burada dikkat çeken ifadelerinden birisi de bütün kelam fırkalarını aynı değerlendirmeye tabi tutmasıdır. Nitekim o söz konusu eserinde Mu'tezile ve Eş'arilik arasında herhangi bir fark görmediğini her ikisini de bidat olarak gördüğünü ifade etmiştir. Kelam ve Kelamcılara yönelik tutumu Ahmed b. İshak el-Maliki'den naklettiği şu ifade de ortaya çıkmaktadır: "Bizim arkadaşlarımıza göre ehlu'l-ehva ve ehl-i bid'at kelamcılardır. Ehva ve bid'at ehlinden olan her kelamcı ister Eş'ari olsun ister Eş'ariden başka olsun şahadeti kabul edilmez, ondan uzak durulur, bidatinden dolayı tedip edilir, eğer bu bidatlara devam ederse tövbe etmesi istenir."⁸⁰ Makdis, İbn Akil'e ilişkin değerlendirmesinde "Eğer bu risaleyi tövbe ettikten sonra yazmışsa, zındıktır, kanunun akıtılması helaldir; eğer tövbe etmeden önce bunları yazdıysa bu, imamlarımızın neden onu zındık olarak niteledikleri ve kanunun akıtılmasını helal gördükleri açıkça ortaya koymaktadır." demektedir.⁸¹

Burada dikkat çeken önemli bir durum da ilim adamlarının kendi iradeleriyle herhangi bir görüşe meyiletmesi ya da bir görüşten dönmesinin kendine bırakılmaması, bunu bir tövbe ve pişmanlık olarak halkın önünde açıkça ilan etmelerinin istenmesi uygulamalarıdır.

Herevî ise *Zemmu'l-Kelam ve Ehlihi* adlı eserinde İbn Kudâme gibi sert ifadeler kullanmasa da o da aktardığı rivayetlerle içtihatla bulunmanın, rey sahibi olmanın, peygamber döneminde olmayan konularla ilgilenmenin ne kadar yanlış, bidat ve sapkın şeyler olduğunu ortaya koyma gayreti

⁷⁸ Bu konuda, Bağdadî'nin *el-Fark beyne'l-Firak* adlı eseri tipik bir örnek olarak gösterilebilir.

⁷⁹ Muvaffakuddin İbn Kudâme el-Makdisi, *Tahrimu'n-Nazar fi Kutubi'l-Kelam*, thk. Abdurrahman b. Muhammed Said Dimeşkiyye, (Riyad: 1990), s. 32.

⁸⁰ Makdisi, *Tahrim*, s. 42.

⁸¹ Makdisi, *Tahrim*, s. 42.

içerisindedir. Herevî'nin kitabı baştan sona kadar bir kelam ve kelamcı yergisidir.⁸²

Ayrıca kitabının V. cildinin 131-144 arasını Eş'ari'ye nispet ettiği görüşleri eleştirmeye ayırmıştır ki burada da Eş'ari'nin Müslümanlar arasında; istinca etmeyen, abdest almayan ve namaz kılmayan biri olarak şöhret bulduğunu söyler.⁸³ Bu bakışın halk nazarında nasıl etki edeceği, kelama ve kelamcılara karşı nasıl tavır alacaklarını tahmin etmek zor değildir. Burada kastedilen kimseler, her ne kadar fikhî bir isimlendirme olmakla birlikte, aynı zamanda kelamî bir düşünce karakterini de yansıtan "Ehl-i hadis ya da gelenekçiler"⁸⁴ olarak ifade edilen Hanbelî mezhebi mensuplarıdır.⁸⁵ Esasen bu mezhep, bazı konulardaki muhafazakâr tutumu ve lafızlara aşırı bağlılığı ve muhtemelen daha çok Mu'tezile'nin başvurduğu bir yöntem olması nedeniyle, Sünnî inançların müdafaasında bile "kelam"a karşı oluşlarıyla tanınmıştır.⁸⁶ Yine aynı mülahazalarla onların, o dönemde söz konusu Sünnî kelamın ihya hareketini engellemek için her şeyi yaptıklarına dair iddia ve haberler bulunmaktadır.⁸⁷

Halife el-Kâdir, hayatının son yıllarını da Ehl-i Sünnetin desteklenip savunulmasına tahsis etti. 420/1029 yılında, birer ay ara ile hilafet sarayında, Hz. Peygamber soyundan gelenler (eşraf), yargıçlar, fakihler, vaizler ve zahitlerin katıldığı oturumlarda, katılanların dinleyip işittiklerine dair imza ederek onayladıkları üç bildiri hazırlatarak okuttu. Bu bildirilerin ilkinde Ehl-i Sünnetin üstünlüğü vurgulanmakta ve Mu'tezile kınanmaktadır. İkincisi de ağırlıklı olarak yine Kur'an'ın yaratıldığına kail olanları kınayıp onların fasık ilan edilmesi ile ilgilidir. Üçüncüsü ise Şia ve Mu'tezile karşısındaki Sünnî duyarlılığı dile getirmektedir. Yani Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in üstünlük ve faziletleri dile getiriliyor ve Kur'an'ın yaratılmış olduğu inancı kınanıyor.⁸⁸ el-Kâdir'den sonra oğlu ve halefi el-Kâim zamanında da diğer mezheplerle mücadele çalışmaları sürdürülmüştür.

el-Kâdir 11 Zilhicce 422/19 Kasım 1031 Pazartesi günü vefat etmiş ve yerine oğlu el-Kâim Abbasi halifesi olmuştur. Öte yandan, el-Kâdir'in hedeflerine ve siyasetine her bakımdan destek olan Sultan Mahmud da ölmüş ve yerine oğlu Mesud geçmiştir.⁸⁹ Halife el-Kâim, hilafete geçince, babası el-Kâdir'in

⁸² Şeyhu'l-İslam Ebî İsmail el-Herevî, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, (Medinetü'l-Münevvere: 1998), V, 210, 343, 358, 393.

⁸³ Herevî, *Zemmi'l-Kelâm*, V, 141.

⁸⁴ Bu tanım esasen, genelde bütün Sünnîleri kapsamakla birlikte, özeldir Hanbelîler için kullanılmaktadır. Bu hususta bkz. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 227, 335-338.

⁸⁵ Makdisi, "The Sunni Revival", 155-156.

⁸⁶ Kelam'ın ilk ortaya çıkış döneminde Ahmed b. Hanbel ve Hanbelîliğin kelama karşı tavrı hakkında bkz. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 363-370.

⁸⁷ Bkz. Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, 58 vd.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 41.

⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 217; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 414-416; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 31.

Sünnîliği destekleyip müdafaa etme siyasetini devam ettirdi ve o da temel çizgileri itibariyle babasınunki ile aynı olan bir yol izledi. O, el-Kâdir zamanında meydana getirilen daha önce üzerinde durduğumuz resmi Sünnî akidesini, yani Kâdirî akidesini, 433/1041-1042'de, hilafet sarayında, büyük bir merasimle yeniden okuttu. Bu akideyi Müslümanların inancı diye niteleyerek, ona muhalefet edenlerin fık ve küfre girdiğini ilan etti.⁹⁰

3. Kâdirî Akidesi'nin Muhtevası

el-Kâdir, söz konusu siyasetinin gereği olarak ilan ettirdiği bu akide metninde, bir yandan Sünnî inancın dayandığı esasları tekrar tekrar açıklayarak ve bu anlayışa muhalif fırka ve görüşleri İslam dışı ilan edip reddederek, Sünnî İslam'ı güçlendirmeyi amaçlıyor; diğer yandan da hasımlarına karşı mücadelesinde, bir anlamda Sünnîliğin arkasına Abbasi hilafetini yerleştirmek suretiyle, dini ve siyasi hedeflerini birleştiriyordu. Yine bu metin, *Selef akidesine uygun İslam inançları* (Ehl-i Hadis/Hanbelî) olarak takdim edilerek belki de halife tarafından, bütün Müslümanların inançlarının ortak ifadesi ve formülü yapılmak isteniyordu. Burada Ehl-i Hadis'in/Hanâbile her zaman kendisinde böyle bir misyonu gördüğünü ifade etmemiz gerekir.

Bu yönüyle Kâdirî akidesi, bir Müslümanın inanması gereken temel inançları formüle eden, bir 'Amentü'dür. Bu akide, Me'mun'un Kur'an'ın mahlûk olduğu şeklindeki Mu'tezile inancını devletin resmi görüşü olarak kabul etmesini ayrı tutarsak, bir resmi makamdan halka ilan ve empoze edilen ilk inanç bildirisidir. Akide muhteva itibariyle Selef akidesinin temel prensipleriyle Hanbelîlikten alınan bazı inançları ihtiva etmekte, Mu'tezile, Şia ve hatta bazı yönlerden Eş'arilik karşıtı bir mahiyet taşımaktadır.

Bu akide metni üzerine yapılacak bir tetkik gösterir ki, onun muhtevası antropomorfisler (Müşebbihe), Kerramiyye, Şia (özellikle gulât-i Râfıza ve İsmâiliyye), Eş'ariyye ve Mu'tezile'ye yönelik eleştiriler içermektedir. Bu, onun negatif veçhesidir. Pozitif veçhesi ise, onun, *usûlu'd-dini*, felsefî kelamcılarinkinden ayırarak temel inanç prensipleri olarak tanımlamasıdır. Bu akîde, kelamın bir ders konusu olarak hukuk medreselerinin programlarında, hakikatte vakıf esasına dayanan bütün eğitim müesseselerinde yasaklanmasıyla paralel gitmektedir.⁹¹

Bildiride özellikle, "*halku'l-Kur'an*" görüşü, "*el-emru bi'l-Maruf ve'n-nehyu ani'l-münker*", "*sahabenin fazileti*", "*ilk dört halifenin fazileti ve tarihi sırasıyla hilafetlerinin meşruiyeti*" gibi konularda Sünnî inançlar ve kabuller açıklanmış ve buna muhalif görüşler tenkit edilip çürütülmeye çalışılmıştır.⁹²

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 109 vd.

⁹¹ Makdisi, *Din Hukuk Eğitimi*, s. 110.

⁹² Kâdirî Akidesi (İ'tikadü'l-Kâdiri)'nin tam metni ve muhtevası için bkz. Muntazam, 15/197-198. İbnü'l-Cevzî burada bu metnin ilan edilip okunduğundan bahseder ve içeriğinden bazı hususları verir. Ancak h. 433 yılıyla ilgili haberleri naklederken, hem

Dolayısıyla, bildiride Sünnî inançlar vurgulanmış ve muhalif fikir ve inançlar ise, İslam dışı ilan edilmiştir. Ancak bu metinde dikkati çeken bir husus, Şia ve Mu'tezile'nin iki önemli hedef olarak gösterilmesi ve suçlanmasıdır.

Akidede, Allah'ın birliği, sıfatları, bu sıfatlarının mecazî değil hakiki olduğu üzerinde durulduktan sonra, imana yer verilmekte, imanın tasdik, ikrar ve amelden oluştuğu, amellerin imana dahil olduğu, itaat ile artıp masiyet ile azaldığı, imanda istisna yapılabileceği, şubelere ayrıldığı belirtilmektedir. Bu ifadeler Ehl-i Re'y'e karşı oluşu ifade eder. Akide ayrıca Mu'tezile'yi karşısına alarak, Allah'ın kelamının hiçbir şekilde mahlûk olmadığına işaret etmekte ve Allah'ın kelamının mahlûk olduğunu iddia edenin kâfir ve fasık olup tövbe etmediği müddetçe kanının helal olduğuna hükmetmektedir. Son olarak Kâdirî akidesi/amentüsü sahabe konusuna değinmekte ve Şia'yı bütün kolları ile mahkûm etmektedir. Sahabenin bütününe sevmenin (saygı göstermek/merhamet okumak) esas olduğu belirtildikten sonra, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en hayırlısı olan sahabe içerisinde fazilet ve üstünlük sırası, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeklinde verilmektedir. Sahabe ile ilgili olarak ayrıca Hz. Peygamber'in hanımlarına terahhüm etmenin gerekliliği, Hz. Aişe'ye sebbeden kimsenin İslam'dan bir nasibinin bulunmadığı, Muaviye hakkında hayırdan başka bir söz söylenmemesi gerektiği ve sahabe arasında meydana gelen anlaşmazlıklara karışılmasının doğru olmadığı üzerinde durulmaktadır.

Bu akidede, hilafet meselesi müstakil bir biçimde ele alınmayıp, sadece ilk dört halifenin tarihsel sıralamasının meşruiyeti ifade edilmektedir. Bu kadarla yetinilmesinin sebebi, bu dönemde hilafet meselesinin müstakil kitaplarda incelenmesi olabilir. Hilafetle alakalı fikirleri, teorileri toplayan ve esasları tespit eden Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî (ö. 450/1058)'nin *el-Ahkamu's-Sultaniyye'si* ve Kadı Ebu Ya'lâ el-Ferra'nın (ö. 458/1065-1066) *el-Ahkamu's-Sultaniyye'si* gibi kitaplar bu dönemde yazılmışlardı ve söz konusu şartların ürünüydü demek mümkündür. Bununla birlikte, Kâdirî Akidesi'nin içeriğinde, Hz. Peygamber sonrasında Müslümanları oldukça meşgul eden, dini ve siyasi birçok olaya sebep olan "hilafet meselesi" ve "hulefâ-i râşidin" in tarihi sırasıyla meşruiyetini onaylayan ve bu itibarla Ehl-i Sünnet anlayışının en belirgin siyasi karakteristiği haline gelen bu anlayışın bir kere daha vurgulandığı dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mihne süreci, İslam Düşünce Tarihi açısından en ciddi kırılma noktalarından birisidir. Bilimsel olarak tartışılan *Halku'l-Kur'an* konusunun

bu metnin ilan edilip okunduğundan söz eder ve hem de tam muhtevasını aktarır. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, XV, 279-282; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, 241-243.

bir devlet politikası haline getirilerek uygulanmasının bedeli çok ağır olmuştur. Mihnenin en ciddi etkilerinden birisi, Müslümanların tarih algılarını hem geçmişe, hem de geleceğe yönelik olarak ve gerçekte yaşananlarla irtibatı düşünülmezsizin değiştirmiş olmasıdır. Bu süreç, artık farklılıkların zenginlik olarak anlaşılması imkânını ortadan kaldırmış; ilmi çerçevede süren tartışmalar, travmaya dönüşen mihne sürecinde yaşananlarla birlikte anlam ve önemini yitirmiş, Ehl-i Hadis zihniyeti Müslümanların din anlayışına damgasını vurmuştur. Mütevekkil karşı mihne hareketi ile Mu'tezile kelamını, eserlerinin ve fikirlerinin okutulmasını ve öğrenilmesini tamamen yasaklamış, buna uymayanları cezaya çarptırmıştır. "Ehl-i Sünnet" kavramı ve bu kavram etrafında şekillenen akide anlayışı büyük ölçüde mihnedен sonra Hanbelîler'in eliyle uygulanan "Karşı Mihne"nin gölgesinde oluşturulmuştur. Muhtemelen bu sebeple olmalıdır ki Ehl-i Sünnet içerisinde de muhalif ses ve görüşlere karşı ciddi bir tahammülsüzlük daima var olagelmiştir.

Mihne uygulamaları aslında teorik ve teolojik olmanın yanında daha çok sosyo-politik bir çatışmadır. Teorik tartışmalar büyük oranda bir kamufraj mesabesinde. Mihne uygulamaları hem siyasî tarihte hem de düşünce tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmuş; deyim yerindeyse, İslam düşüncesinin seyrini değiştirmiştir. Her şeyden önce mihne döneminin Ehl-i Hadis'in zaferiyle bitmiş olması, bundan sonraki süreçte onların baskın unsur olmasını, karşıtları olan Mu'tezile'nin de tedrici olarak yok olmasını veya diğer mezhepler içinde erimelerini getirmiştir. Diğer taraftan Mihne, Hanbelîlik diye bir akide mezhebini de çıkarmıştır. Bütün bunların sonucunda Ahmed b. Hanbel ve özellikle de onun taraftarları mihne sonrası süreçte adeta mihnenin rövanjını almış, kendileri gibi olmayanlara, düşünmeyenlere hayat hakkı tanımamışlardır. Bu uygulamalar neredeyse o günden bu yana imkân ve fırsat buldukları her dönemde devam etmiştir. Bu tavır günümüzde de bir zihniyet olarak etkinliğini devam ettirmektedir.

Abbasi Hilafeti'nin desteğini arkalarına alan Hanbelîler, özellikle Bağdat'ta Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi haline gelmişler; toplumda "dinî-siyasî bir muhalefet partisi" rolü oynamışlardır. Hanbelîler aynı zamanda Abbasi hilafeti ile yakınlaşmış, özellikle Kâdirî itikad bildireleri ile birlikte Hanbelîlik hilafetle entegre olarak "devletin resmi mezhebi" haline gelmiştir.

Halife Kâdir'in uygulamaları da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Halife Kâdirbillah döneminde cereyan eden dini ve siyasî hadiseler, onun takip ettiği politikalar ve bunların ilk defa bir halife tarafından yazılı metin haline getirilerek devlet eliyle topluma dayatılmasının ilk örneği olarak ortaya çıkan *el-İ'tikâdu'l-Kâdirî* metni Ehl-i Hadis/Hanbelî akidesinin tespit edildiği bir metin olarak görünmektedir. Bu tarihi hadiselerden anlaşıldığı kadarıyla, Halife Kâdirbillah'ın Ehl-i Sünnet inancının korunması ve müdafaasına yönelik politikası ve bunun merkezine yerleştirilen, Abbasi hilafetinin

gücünü ve otoritesini yeniden tesis etmeyi amaçlayan siyaseti daha sonra oğlu Kâimbiemrilah döneminde de devam etmiştir.

Gerçekte “*Kâdirî Akidesi*”, bir yandan Hanbelî akaidi çerçevesinde Sünnî inançları ve anlayışı yansıtan, diğer yandan hem Şîî, hem Mu'tezilî ve hatta Eş'arî doktrinlerine de karşı ve muhalif; ama aynı zamanda siyasî hüviyeti olan bütün Müslümanların inanç esasları olarak sunulan bir amentü/deklarasyon idi. Bütün bunlar çerçevesinde V/XI. asırdaki Sünnî yükseliş hareketini, “*geleneksel ve muhafazakar İslam anlayışı*”nın, siyasî ve dinî bakımdan hâkim konuma gelmesi olarak görmek mümkündür. Bugün çağdaş Selefilerin yaptıkları faaliyet ve eylemler sayesinde Ehl-i Hadis/Hanbelî zihniyet neredeyse bütün dünyada kendisinden söz ettirmekte ve etkili olmaktadır. Dolayısıyla, Mu'tezile'nin kendi falsefî/akidevî yorum ve anlayışlarını devlet otoritesini kullanarak zorbaca uygulamalarla halka benimsetme çabalarının bir ürünü olan mihne daha sonra bir “karşı mihne” hareketine dönüşerek uzun süre aksi istikamette devam ettirilmiştir. Halife Kâdirbillah'ın uygulamaları ve *Kâdirî İtikadı*'nı da bu sürecin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

- Abdülmeçîd Mahmûd Abdülmeçîd, *el-İtticahâtü'l-Fıkhiyye İnde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*, Kahire: Mektebetü'l-Hânî, 1399/1979.
- Akbulut, Ahmet, “Müslüman Geleneğinde Siyasi Çekişmeden Teolojik Ayrışmaya”, *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.
- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- _____, *Büveyhiler Döneminde Mu'tezile*, Ankara: İlahiyât, 2008.
- el-Bağdadî, Ebu Bekr Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, nşr. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- el-Bağdadî, Hatîb, *Tarihu Bağdad*, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 2011.
- Bedevî, Abdulmeçîd Ebu'l-Fütûh, *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fi'l-Meşriki'l-İslâmî mine'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî hattâ Sükûti Bağdâd*, el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ li'Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1408/1988.
- Bozkurt, Nahide, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Halku Efâli'l-İbâd ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve Ashâbi't-Ta'tîl*, thk. Fehd b. Süleyman el-Fehid, Riyad: 2005.
- Bulut, Zübeyir, “Hanbelî Akaid Sistemi”, doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

- _____, "Mezheplerin Ayrışma Konusu Haline Getirilmesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/15-3 (2015): 277-294.
- Cabiri, Muhammed Abid, *el-Musakkafûnfi'l-Hadâirati'l-Arabiyye*, Beyrut: Merkezü Dırasatı'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1995.
- Cooperson, Michael, *Classical Arabic Biography The Heirs of the Prophets in The Age of al-Ma'mûn*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Crone, Patricia, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı yayınları, 2007.
- Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', *Tabakâtu'l-Hanâbile*, tah. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005.
- Erdemci, Cemalettin, "Mihne Sürecinin Kelam İlimine Etkileri", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri* içinde, Ed.: M. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012.
- Fazlur Rahman, *İslam*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 3. bas. Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.
- Genç, Süleyman, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marife*, 4/2 (2004): 219-243.
- _____, "H. V/M. XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV (2007): 271-330.
- Gibb, Hamilton A. R., "Bir İslam Tarihi Yorumu", *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. K. Budak v.dğr., İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Güner, Ahmet, *Büveyhîlerin Şî-Sünnî Siyaseti*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999.
- Hanne, Eric J., *The Caliphate Revisited: The Abbasid of 11th and 12th Century Baghdad*, doktora tezi, The University of Michigan, 1998.
- Haque, Ziaul, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", *Hamdard Islamicus*, 8/3 (1985): 67-90.
- Herevî, Şeyhu'l-İslam Ebî İsmail, *Zemmul-Kelam ve Ehlihi*, Medinetü'l-Münevvere: 1998.
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih*, çev. Komisyon, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Kahire: 1349 / 1931.

- _____, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed AbdulKâdir Atâ-Mustafa AbdulKâdir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdilkerim eş-Şeybanî *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, tsh. Muhammed Yusuf el-Dokâk, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah b. Hanbel b. İshak, *Zikru Mihneti Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nağş, Mısır: 1983.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Hafız, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Mearif, 1408/1988.
- İbn Receb, Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin Ahmed el-Bağdadî ed-Dımaşkî, *Kitabu'z-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediye, 1952.
- İbn Teymiyye, Takuyiddin, *Mecmû'atü'l-Fetâvâ*, I/XXXVII, tah. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Riyad: Mansûre, 1418/1997.
- İğde, Muhyettin, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", Ed. M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 4. bs., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012
- Kâdî Abdülcabbar, *Fadlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk. Fu'âd Seyyid, (Tunus: 1974).
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2013.
- Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Karadağ, Çağfer, "Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marife Dergisi Ehl-i Sünnet Özel Sayısı*, 5/3 (2005): 7-24.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, "Bir Panorama: Geçmişten Geleceğe Ehl-i Sünnet -Ehl-i Sünnet'e Eleştirel Bir Bakış İçin Yol Haritası", *İslamiyat*, 8/3 (2005): 69-80.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, Ankara: Kitabiyât, 2002
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Kâdir-Billah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 127-129.
- Laoust, Henry, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. R. Fığlalı-S. Hizmetli, İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.

- _____ , "La Resistance Sunnite Sous le Califat D'al-Qâdir (381-422/991-1031)", *La Pensée et L'Action Politiques D'al-Mawardi (364-450/974-1058), Revue Des Etudes Islamiques*, XXXVI, (1968): 52-94.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplumlari Tarihi*, çev. Yasin Aktay, 5. bas. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Macdonald, Duncan B., *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, London: Darf Publishers Limited, 1985.
- Makdisi, Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Tahrimu'n-Nazar fi Kutubi'l-Kelam*, thk. Abdurrahman b. Muhammed Said Dimeşkiyye, Riyad: 1990.
- Makdisi, George, "The Sunnî Revival", *Islamic Civilisation 950-1150*, nşr. D. S. Richards, Oxford: 1973, 155-168.
- _____ , *Ibn Akil Religion and Culture in Classical Islam*, Cambridge: Edinburgh University Press, 1997.
- _____ , *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- _____ , *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, 3. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Onat, Hasan, "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri* içinde, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, 179-182.
- Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim, "Kâim-Biemrillah", *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 211.
- Türkî, Abdullah b. Abdulmuhsin, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", *ed-Dirâsâtu'l-İslamiyye*, 23 (2) (1408/1988): 5-29.
- Umrecî, Ahmed Şevki İbrahim, *el-Mu'tezile fi Bağdad ve Eseruhum fi'l-Hayâti'l-Fikriyyeti ve's-Siyâsiyyeti -min Hilâfeti Me'mun hattâ Vefâti'l-Mütevekkil ale'llâh*, Kahire: 2000.
- Ümit, Mehmet, "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17-1 (2010): 101-130.
- _____ , "Mihne Uygulamaları ve Hanefiler", Ed. M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

- Watt, W. Montgomery, *Müslüman Aydın: Gazali Hakkında Bir Araştırma*, Çev. Hanefi Özcan, İzmir: Etüt Yayınları, 1989.
- _____, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlalı, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Zaman, Muhammad Qasim, “The Caliphs, The ‘Ulamâ’, and the Law: Defining The Role and Function of The Early ‘Abbâsid Period”, *Islamic Law and Society*, 4/1 (1997): 1-36.
- Zubayda, Sami, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Zuhdî Carullah, *el-Mu'tezile*, Kahire: 1974.

Ek-1: El-İ'tikâdü'l-Kâdirî Metni

{الإعتقاد القادري} 93

ذكر العلامة (أبو الفرج عبد الرحمن بن علي ابن الجوزي البكري القرشي الحنبلي) رحمه الله في تاريخه العظيم (المنتظم في تاريخ الأمم والملوك)(303\9) في حوادث سنة 433هـ: أخبرنا مُحَمَّد بن ناصر الحافظ حدثنا أبو الحسين مُحَمَّد بن مُحَمَّد بن الفراء قال: أخرج الإمام القائم بأمر الله أمير المؤمنين أبو جعفر ابن القادر بالله في سنة نيف وثلثين وأربعمائة {الاعتقاد القادري} الذي ذكره القادر، فقضى في الديوان، وحضر الزهاد والعلماء، ومن حضر: الشيخ (أبو الحسن علي بن عمر القزويني)، فكتب خطه تحتها قبل أن يكتب الفقهاء، وكتب الفقهاء خطوطهم فيه: أن هذا اعتقاد المسلمين، ومن خالفه فقد فسق وكفر، و هو :

- (1) يجب على الإنسان أن يعلم أن الله عز وجل وحده لا شريك له
- (2) لم يلد ولم يولد
- (3) ولم يكن له كفوا أحدًا.
- (4) لم يتخذ صاحبه ولا ولدا.
- (5) ولم يكن له شريك في الملك
- (6) وهو أول لم يزل
- (7) وآخر لا يزال .
- (8) قادر على كل شيء
- (9) غير عاجز عن شيء.
- (10) إذا أراد شيئاً قال له كن فيكون.
- (11) غني، غير محتاج إلى شيء.
- (12) لا إله إلا هو الحي القيوم .
- (13) لا تأخذه سنة ولا نوم.
- (14) يطعم ولا يطعم.
- (15) لا يستوحش من وحده، ولا يأنس بشيء .
- (16) وهو الغنى عن كل شيء.
- (17) لا تحلّفه الدهور والأزمان، وكيف تغيره الدهور والأزمان وهو خالق الدهور والأزمان ، والليل والنهار، والضوء والظلمة، والسموات والأرض، وما فيها من أنواع الخلق، والبر والبحر، وما فيهما، وكل شيء حي، أو موات، أو جماد
- (18) كان ربنا وحده، لا شيء معه، ولا مكان يحويه

93 نقلنا نص الرسالة "الاعتقاد القادري" نقلاً مطابقاً لطبع سلسلة كشف الخبايا الزوايا من جواهر تراث السلف وكنوز الخلف (1)المطبوع بإخراج وترتيب أبي يعلى البيضاوي. ونص هذا الطبع كان أصلاً لترجمتنا أيضاً.

- (19) فخلق كل شيء بقدرته , وخلق العرش لا حاجته إليه, فاستوى عليه, كيف شاء, و أراد, لا استقرار
راحة كما يستريح الخلق.
- (20) وهو مدبر السموات والأرضين, ومدبر ما فيهما, ومن في البر والبحر, ولا مدبر غيره , ولا حافظ
سواه.
- (21) يرزقهم ويمرضهم ويعافئهم , ويميتهم ويحييهم
- (22) والخلق كلهم عاجزون, والملائكة والنبيون والمرسلون, والخلق كلهم أجمعون.
- (23) وهو القادر بقدرته.
- (24) والعالم بعلم أزي, غير مستفاد
- (25) وهو السميع بسمع
- (26) والمبصر ببصر
- (27) يعرف صفتها من نفسه
- (28) لا يبلغ كنهها أحد من خلقه .
- (29) متكلم بكلام, لا بألة مخلوقة, كألة المخلوقين.
- (30) لا يوصف إلا بما وصف به نفسه, أو وصفه به نبيه عليه السلام .
- (31) وكل صفة وصف بها نفسه, أو وصفه بها رسوله
- (32) فهي صفة حقيقة لا مجازية.⁹⁴
- (33) ويعلم أن كلام الله تعالى غير مخلوق, تكلم به تكليما, وأنزله على رسوله ﷺ على لسان جبريل, بعد
ما سمعه جبريل منه, فتلاه جبريل على مُحَمَّدٍ ﷺ, وتلاه مُحَمَّدٌ ﷺ على أصحابه, وتلاه أصحابه
على الأمة.
- (34) ولم يصر بتلاوة المخلوقين مخلوقا, لأنه ذلك الكلام بعينه الذي تكلم الله به
- (35) فهو غير مخلوق فيكل حال, متلوا, ومحفوظا, ومكتوبا, ومسموعا .
- (36) ومن قال إنه مخلوق على حال من الأحوال فهو كافر حلال الدم بعد الاستتابة منه .
- (37) ويعلم أن الإيمان قول, وعمل , ونية , وقول باللسان, وعمل بالأركان والجوارح, وتصديق به.
- (38) يزيد وينقص , يزيد بالطاعة, وينقص بالمعصية.
- (39) وهو ذو أجزاء وشعب, فأرفع أجزائه لا إله الله , وأدناها إماطة الأذى عن الطريق, و الحياء شعبة من
شعب الإيمان, والصبر من الإيمان بمنزلة الرأس من الجسد .

94

للحافظ (أبي مُحَمَّدٍ القصاب) كلمة مماثلة في كون الصفات حقيقة لا مجاز, ذكرها الحافظ الذهبي في ترجمته من ((تذكرة
الحفاظ)) (891), قال: وهو القائل في كتاب ((السنة)) كل صفة وصف الله بها نفسه, أو وصف بها نبيه, فهي صفة
حقيقة, لا مجاز, قلت : (أي الذهبي): نعم لو كانت صفاته مجازا لتحتم تأويلها, ولقبيل معنى البصر كذا , ومعنى السمع كذا
, ومعنى الحياء كذا , ولفسرت بغير السابق إلى الإيهام, فلما كان مذهب السلف إمرارها بلا تأويل , علم أنها غير محمولة
على المجاز, وأنها حق بين اه
والقصاب : وهو الحافظ الإمام (أبو أحمد مُحَمَّدٌ بن علي بن مُحَمَّد الكرخي) المجاهد المعروف (بالقصاب), لكثرة ما أهرق من
دماء الكفار في الغزوات, قال (الذهبي) : لم اظفر بوفاته وكأنه بقي إلى قريب الستين وثلاث مائة

- (40) والإنسان لا يدري كيف هو مكتوب عند الله , ولا بماذا يختتم له , فلذلك يقول: مؤمن إن شاء الله, وأرجو أن أكون مؤمنا, ولا يضره الاستثناء والرجاء , ولا يكون بهما شاكاً, ولا مرتاباً, لأنه يريد بذلك ما هو مغيب عنه عن أمر آخرته, وخاتمته.
- (41) وكل شيء يتقرب به إلى الله تعالى, ويعمل للخالص وجهه من أنواع الطاعات, فرائضه وسننه وفضائله, فهو كله من الإيمان منسوب إليه .
- (42) ولا يكون للإيمان نهاية أبداً, لأنه لا نهاية للفضائل, ولا للمتبوع في الفرائض أبداً .
- (43) ويجب أن يجب الصحابة من أصحاب النبي ﷺ كلهم
- (44) ونعلم أنهم خير الخلق بعد رسول الله ﷺ
- (45) وأن خيرهم كلهم و أفضلهم بعد رسول الله ﷺ أبو بكر الصديق , ثم عمر بن الخطاب , ثم عثمان بن عفان , ثم علي بن أبي طالب ؓ
- (46) ويشهد للعشرة بالجنة
- (47) ويترحم على أزواج رسول الله ﷺ
- (48) ومن سب عائشة فلا حظ له في الإسلام
- (49) ولا يقول في معاوية إلا خيراً
- (50) ولا يدخل في شيء شجر بينهم, ويترحم على جماعتهم
- قال الله تعالى { والذين جاؤا من بعدهم يقولون : ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان, ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا, ربنا انك رؤوف رحيم }{الحشر: 10}
- وقال فيهم { ونزعنا ما في صدورهم من غل إخوانا على سرر متقابلين }{الحجر: 47}
- (51) ولا يكفر بتك شيء من الفرائض غير الصلاة المكتوبة وحدها, فإنه من تركها من غير عذر وهو صحيح فارغ حتى يخرج وقت الأخرى فهو كافر, وان لم يحدها, لقول النبي ﷺ : { بين العبد والكفر ترك الصلاة فمن تركها فقد كفر }⁹⁵.
- ولا يزال كافراً حتى يندم ويعيدها, فان مات قبل أن يندم ويعيد أو يضر أن يعيد لم يصل عليه, وحشر مع فرعون, وهامان, وقارون, وأبي بن خلف.⁹⁶
- وسائر الأعمال لا يكفر بتكها, وإن كان يفسق حتى يحدها .
- ثم قال: هذا قول أهل السنة والجماعة, الذي من تمسك به كان على الحق المبين, وعلى منهج الدين, والطريق الواضح, ورحي به النجاة من النار, ودخول الجنة , إن شاء الله
- وقال النبي ﷺ : { الدين النصيحة, قيل: لمن يا رسول الله ؟, قال: لله , ولكتابه, ولرسوله, ولائمة المسلمين, ولعامتهم }.⁹⁷

95

حديث صحيح أخرجه مسلم (257) من حديث جابر بن عبد الله

96

اقتباس من الحديث المروي : ((خمس صلوات من حافظ عليهن كانت له نورا وبرهانا ونجاة يوم القيامة, ومن لم يحافظ عليهن لم يكن له نور يوم القيامة ولا برهان ولا نجاة, وكان يوم القيامة مع فرعون, وقارون, وهامان, وأبي بن خلف)) أخرجه (ابن نصر) في ((الصلاة)) من حديث عبد الله ابن عمرو بن العاص, قال العلامة الألباني رحمه الله في ((ضعيف الجامع الصغير)) ((2851)) : ضعيف

وقال عليه السلام: { أما عبد جاءته موعظة من الله في دينه فإنها نعمة من الله سيقت إليه, فإن قبلها يشكر, وإلا كانت حجة عليه, والله ليزداد بها إثما, ويزاد بها من الله سخطا }⁹⁸.

Ek-2: *El-İ'tikâdü'l-Kâdirî'nin Türkçe Tercümesi*

“el-Allame Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî el-Bekri el-Kureyşî el-Hanbelî (r.h. ö. 597/1201) *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk* (9/303) adlı büyük tarih kitabının “Hicri 433 Yılı Olaylar” başlığı altında şunları zikreder:

Bize Muhammed b. Nasır el-Hafız, Ebu'l-Huseyn b. Muhammed b. Muhammed b. el-Ferrâ'nın şöyle söylediğini nakletti:

Müminlerin emiri Halife Ebu Ca'fer el-Kâim Biemrillah b. el-Kâdirbillah 430 küsur yılında Halife “el-İtikâd el-Kâdirî” isimli risaleyi gündeme getirdi ve onu aralarında Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Kazvinî'nin de bulunduğu zahid ve âlimlerin huzurunda okudu. Ebu'l-Hasan el-Kazvinî bu metni orada bulunan âlimlerden önce imzaladı ve ardından da onlar imzaladılar. Bütün ulemanın imzaladığı bu metinde şunlar yazıyordu:

“Bu metin Müslümanların itikadını ihtiva etmektedir. Her kim buna muhalefet ederse fâsık ve kâfir olmuş sayılır. Bu itikadın maddeleri şu şekildedir:

İnsanın zorunlu olarak şunları bilmesi gerekir:

1. “Allah azze ve celle (tapılmaya layık ilah) bir ve tektir. (Hiçbir hususta) Ortağı yoktur.
2. Doğurmamış (O'ndan çocuk olmamıştır dolayısıyla kimsenin babası değildir.) ve doğmamıştır (Kendisi de doğmamıştır dolayısıyla kimsenin çocuğu değildir.)
3. Hiç kimse O'na denk değildir.
4. O ne bir eş ne de çocuk edinmiştir.
5. Mülk ve egemenlikte O'nun hiçbir ortağı yoktur.
6. O Allah ilktir. Varlığının başlangıcı yoktur.
7. O, ahirdir. Varlığının sonu gelmeyecektir.

⁹⁷ Hadith صحيح, أخرجه مسلم (205), وأبو داود(4944), والنسائي(4197 و4198) من حديث (تميم الداري), وأخرجه الترمذي (1926), والنسائي (4199 و4200) من حديث (أبي هريرة), والإمام أحمد من حديث (ابن عباس)

⁹⁸ أخرجه ابن عساکر في (تاريخ دمشق)(214\53) من حديث عطية بن بسر, قال العلامة الألباني رحمه الله في ((ضعيف الجامع الصغير)):(2245): ضعيف

8. Her şeye gücü yetendir.
9. Hiçbir şeyi yapmaktan aciz değildir.
10. Bir şeyi dilediği takdirde ona "ol" der, o da olur.
11. Gani'dir, hiçbir şeye muhtaç değildir.
12. O'ndan başka (ibadete layık) bir ilah yoktur, diridir. Kayyum'dur (Yarattıklarının işini çekip çeviren, her işleneni bilendir).
13. O'nu ne uyuklama tutabilir, ne bir uyku.
14. O yedirir, ama kendisi yemez.
15. Tek başına olması sebebiyle yalnızlık hissetmez ve hiçbir şeyle dostluk münasebetleri yoktur.
16. O hiçbir şeye muhtaç olmayandır.
17. Dönemler ve zamanlar O'nu değiştirmez. Asırları ve zamanları, geceyi ve gündüzü, aydınlığı ve karanlığı, gökleri, yeri ve onlarda bulunan yaratılmış her şeyi, karayı, denizi ve içinde her ne varsa, canlı ya da ölü ya da cansız Allah yaratmışken asırlar ve zamanlar O'nu nasıl değiştirir?
18. Rabbimiz, ezelde bir ve tek olarak vardı, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu ve kendisini kuşatan bir mekân da yoktu.
19. İşte her şeyi kendi kudreti ile yaratmıştı. Arş'ı da -ona ihtiyacı olmadığı halde- yarattı; ona dilediği ve istediği şekilde istiva etti. Yaratılmışların dinlenmesinde olduğu gibi dinlenmek için bir yerleşme(istikrar) şeklinde değil.
20. O gökleri ve yerleri ve ikisinin arasındaki her şeyi, karada ve denizde bulunanları yerli yerince idare eder. O'ndan başka müdebbir ve O'ndan gayrı koruyucu da yoktur.
21. O Allah, yarattıklarına rızıklarını verir, onları hasta eder ve kendilerine şifa verir; öldürür ve hayat verir.
22. Bütün yaratılmışlar ise (bu sıfatlardan) acizdirler. Melekler, peygamberler, elçilerin hepsi ve bütün yaratılmışlar da böyledir.
23. O kudret sıfatı ile her şeye güç yetirir.
24. Ezeli ve sonradan elde edilmemiş sonsuz ilimle âlimdir.
25. İşitme sıfatı (Sem') ile her şeyi işitendir.
26. Görme (Basar) sıfatı ile her şeyi görendir.
27. Bu iki sıfatında kendi zatındaki niteliklerini kendisi bilir.

28. Fakat yarattıklarından hiç kimse bu sıfatların özünün/keyfiyetinin nasıl olduğunu bilemez.
29. O, kelâm (sıfatı) ile konuşandır; yaratılmışların uzuvları (dil, ses, harf) gibi, yaratılmış uzuvlar sayesinde değil.
30. Allah ancak kendi zatını veya elçisinin (s.a) kendisini nitelendirdiği şekilde nitelenir.
31. Kendisinin kendi zatını veya elçisinin O'nu nitelendirdiği her bir sıfat;
32. Hakiki bir sıfat olup, mecazî değildir.
33. "Ve şunu bilmek gerekir ki: Yüce Allah'ın Kelamı yaratılmış (mahlûk) değildir. O kelamıyla özel bir surette konuştu. Onu Cibril'in lisanı vasıtasıyla resûlüne (s.av.) indirmiştir. Cibril O'ndan işittikten sonra Muhammed'e (s.a.v.) okudu, Muhammed (s.a.v.) ise ashabına okudu. Ashabı da Müslümanlara (Ümmete) okumuştur.
34. İnsanların okuması ile kelam (Kur'an) yaratılmış olmaz; çünkü bu Allah'ın konuşmuş olduğu kelâmın kendisidir.
35. Dolayısıyla o (Kur'an) her hâlükârda mahlûk değildir; okunurken de, ezberlenirken de, yazılıyken de işitilirken de, yaratılmış değildir.
36. Onun herhangi bir halinde yaratılmış (mahlûk) olduğunu iddia eden/söyleyen bir kimse; kâfir olur ve tövbe etmesi istendikten sonra ısrar ederse kanını akıtmak caizdir.
37. Keza bilinmelidir ki; iman söz, amel ve niyettir. Yani dil ile söylemek, azalarla (erkân ve cevarih) amel etmek ve kalp ile tasdiktir.
38. İman artar ve eksilir; salih amellerle artar, günah işlemekle azalır.
39. Onun çeşitli derece ve şubeleri vardır. En yüksek derecesi 'Allah'tan başka ilah yoktur' (Lâ ilâhe illallah) demek, en alt derecesi ise yolda rahatsızlık veren şeyleri kaldırmaktır. Hayâ (utanma) duygusu imanın derecelerinden bir derecedir. Sabır da imandandır ve bedendeki baş gibidir.
40. İnsan, kendisinin Allah nezdinde ne olarak yazıldığını (kaderini) ve ne hal üzere öleceğini bilemez. Bu sebepten dolayı şöyle demelidir: 'Ben inşaallah müminim'; Mü'min olduğumu umuyorum'. Ümit manasına istisnada bulunmak (inşallah mü'minim veya mü'min olduğumu umuyorum demek) imana zarar vermez. Bunu söylemekle şüphe ve tereddüt içerisine düşmüş olmaz. Çünkü o bununla kendisi için gayb olan ahirete dair durumunu ve kendisinin iman üzere ölüp ölmeyeceğini bilmediğini kast etmektedir.
41. Yüce Allah'a yaklaştıran her iş ve sırf Allah rızası için işlenen çeşitli itaatler, farzlar, sünnetler ve nafilelerin tamamı imana dâhildir.

42. İmanın bir son noktası yoktur. Çünkü faziletli amellerin bir son noktası yoktur. Ve de kendisine uymakla yükümlü olunan farzların da bir sonu yoktur.
43. Yine Peygamber'in (s.a.v.) ashabının hepsini sevmek gerekir.
44. Onların Allah'ın elçisinden (s.a.v.) sonra insanların en hayırlı kimseler olduğunu bilmekteyiz.
45. Allah'ın resulünden (s.av.) sonra onların hepsinin en hayırlısı ve en faziletlisi Ebu Bekir es-Sıddîk, sonra Ömer b. el-Hattâb, sonra Osman b. Affân ve sonra Ali ibn Ebî Tâlib'dir. Allah onlardan razı olsun.
46. Cennetle müjdelenen on sahabinin Cennet'e gireceklerine şehadet edilir.
47. Resulullah'ın (s.a.v.) eşlerine rahmet dilenmelidir.
48. Âişe'ye söven kimsenin İslam'dan nasibi yoktur.
49. Muaviye hakkında da ancak iyi söz söylemelidir.
50. Ve onların (sahabe) aralarında çıkan anlaşmazlıklar hakkında bir münakaşaya girilmemelidir ve onların hepsine rahmet dilemelidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Onlardan sonra gelenler şöyle niyaz ederler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman eden din kardeşlerimizi affeyle. Kalplerimizde müminlere karşı kin ve kıskançlık gibi duygulara yer verme. Rabbimiz! Hiç şüphe yok ki sen müminleri çok sevip affedersin; onlara karşı daima merhametlisin."⁹⁹

Ve yine onlar hakkında şöyle de buyurmaktadır:

"Biz onların kalplerinde kin ve nefretten eser bırakmayacağız. Böylece onlar cennette birbirleriyle kardeş olacaklar, divanlar üzerinde karşılıklı oturup tatlı sohbetlere dalacaklar."¹⁰⁰

51. Bir müslüman, farz namaz dışında, herhangi bir farzı terk etmekten dolayı kâfir olarak adlandırılmaz. Eğer bir kimse, kabul edilebilir bir özrü olmaksızın -sağlıklı olmasına ve kabul edilebilir bir mazereti bulunmamasına rağmen- namaz vakti çıkana kadar namazı terk ederse bu durumda o kişi, namazın farz olduğunu inkâr etmese dahi Allah'ın Elçisi'nin (s.a.v.) "Kul ile küfür arasında namazın terki vardır. Kim onu terk ederse kâfir olur."¹⁰¹ sözü gereği kâfir olur.

⁹⁹ el-Haşr, 59/10.

¹⁰⁰ el-Hicr, 15/47.

¹⁰¹ Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-u Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İman, 134; Ebû Davud Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992), Sünnet, 14; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî,

Pişman olup namazı tekrar iade edinceye kadar kâfir olarak kalır. Pişman olup namazı tekrar kılmadığı takdirde veya namazı tekrar etmeyi aklına getirmezse; o kişinin cenaze namazı kılınmaz ve bu kimse Firavun, Hâmân, Kârûn ve Ubey b. Halef'le beraber haşır olunur.¹⁰²

Bunun dışında genel olarak amelleri terk etmekle kişi kâfir olmaz. İnkâr (cuhud) etmediği müddetçe fâsık olarak kalır.”

Akide metninin sonunda şu ifadeler yer almaktadır:

“Bu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın itikadıdır. Her kim buna sınıksız tutunursa o apaçık hak üzere, dinin yolu ve apaçık yol üzere olur. Böylece inşallah, Cehennemden kurtulup ve Cennete gireceği umulur.”

Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: ‘Din nasihattir’ Kimlere ey Allah'ın resulü? Diye sorulunca şöyle buyurdu: Allah'a, Kitabına, Resulüne Müslümanların yöneticilerine ve genel olarak hepsine.”¹⁰³

Ve Allah'ın Resulü buyurmuştur ki: “Her hangi bir kula dini hakkında Allah'tan bir öğüt gelecek olursa o kendisi için Allah'tan gelen ve ona doğru sunulan bir nimetidir. Onu kabul ederse, şükreder, aksi takdirde, bu ona karşı Allah'tan gelmiş bir hüccettir. Onun sebebiyle günahı artar ve Allah'ın gazabı çoğalır.”¹⁰⁴

Allah bizi O'nun nimetlerine şükür edenlerden, nimetlerini hatırlayanlardan ve sünnetin müdafilerinden kılsın. Bize ve bütün müminlere mağfired ihسان buyursun.”¹⁰⁵

- ¹⁰² *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992), İman, 9; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992), III, 370, 389.
- ¹⁰³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman Darimî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Rikâk, 13; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 129.
- ¹⁰⁴ Müslim, *Sahîhu Müslim*, İman, 95; Ebû Davud, *Sünen*, Edeb, 59; Tirmizî, *Sünen*, Birr, 17; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 351; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 297; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 102.
- ¹⁰⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah İsbehânî, *Hilyetu'l-Eoliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1997, VI, 136.
- ¹⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 289.